

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Abdullayev Amal Vaqif oğlu

MAGİSTRANTIN A.S.A

**«AZƏRBAYCANIN AVROPA İTTİFAQI İLƏ İQTİSADI
ƏMƏKDAŞLIĞININ MÜASİR PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ» MÖVZUSUNDA**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060401 Dünya iqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibərlər

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

dos.Əliyeva G.T.

dos. Cəmilov M.R

Kafedra müdiri: prof.Ş.H.Hacıyev

BAKİ – 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. MÜASİR QLOBAL İQTISADI SISTEMDƏ Aİ-NİN UNİKAL VƏ APARICI İNTEQRASIYA MƏRKƏZİ KİMİ YERİ VƏ ROLU	
1.1. Avropa İttifaqında inteqrasiya proseslərinin ilkin əsasları və mərhələləri.....	7
1.2. Avropa İttifaqının genişlənmə siyasəti və onun reallaşdırılma xüsusiyyətləri.....	17
FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN Aİ İLƏ QARŞILIQLI İQTISADI ƏLAQƏLƏRİ VƏ ƏSAS PROBLEMLƏRİ	
2.1. Avropa İttifaqı ilə hərtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının prioritet sahəsi kimi.....	33
2.2. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası.....	47
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ AVROPA İTTİFAQI ARASINDA ƏMƏKDAŞLIĞIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	
3.1. Azərbaycan- Avropa İttifaqı əlaqələrində spesifik proqramlar və onların inkişaf perspektivləri.....	63
3.2. Avropa İttifaqına inteqrasiya Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya strategiyasının prioriteti kimi: problemlər və perspektivlər.....	70
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	77
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	81
АННОТАЦИЯ.....	82
SUMMARY.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Regional və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və bu əsasda milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması postsovet ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Danılmaz bir həqiqətdir ki, müasir dövrdə regional və beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək və dərinləşdirməklə milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasına nail olmadan hər hansı bir ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması birmənalı olaraq mümkün deyildir. Bu onunla şərtlənir ki, regional və beynəlxalq əməkdaşlığa və inteqrasiya proseslərinə fəal surətdə qoşulan ölkələr cəmiyyətin tələbatını daha dolğun ödəmək, milli iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək və mütərəqqi idarəçilik təcrübəsi mənimsəmək üçün əlavə imkanlar qazanmış olurlar. Digər tərəfdən isə, həmin ölkələr daxil olduqları iqtisadi məkanın miqyasını və sərhədlərini genişləndirməklə regional və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri daha effektiv reallaşdırmaq, eləcə də, iqtisadi və milli təhlükəsizliyi təmin etmək üçün daha münbit şərait əldə etmiş olurlar.

Bu baxımdan, hazırda Azərbaycan Respublikası üçün onunla eyni kontinentdə yerləşən, əhatə və nüfuz dairəsini intensiv olaraq genişləndirən və dünyanın əsas iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərindən biri olan Avropa İttifaqı (Aİ) ilə əməkdaşlığı genişləndirməklə Avropa iqtisadi məkanına səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Aİ ilə müstəqil əlaqələri Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildə dövlət suverenliyini bərpa etdiyi dövrdən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi Aİ tərəfindən 1991-ci ilin 31 dekabr tarixində tanınmış və 1992-ci ilin 27 fevral tarixində tərəflər arasında rəsmi diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Həmin dövrdən başlayaraq Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq həm ikitərəfli,

həm də çoxtərəfli əsasda inkişaf edir. Bu baxımdan, Aİ-nin yeni müstəqillik əldə etmiş postsovet ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurmaq, demokratik islahatların həyata keçirilməsində və bazar iqtisadiyyatının təməllərinin qurulmasında onlara yardımçı olmaq, ticarət, nəqliyyat və gömrük sahəsində görülən işləri dəstəkləmək məqsədilə həyata keçirdiyi “MDB ölkələrinə Texniki Dəstək” (TACIS) proqramı ilk irimiqyaslı layihə kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan başqa, 1993-cü ilin mayında Brüsseldə beş Orta Asiya və üç Cənubi Qafqaz ölkəsinin təmsil olunduğu konfransda təklif olunan “Avropa-Qafqaz-Asiya Trans-Nəqliyyat Dəhlizi” (TRACECA) layihəsi, 1996-cı ilin mayında Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanan “Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi”, 2004-cü ilin iyun ayından reallaşdırılan Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) və 2009-cu ildə AQS çərçivəsində irəli sürülmüş Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) təşəbbüsü xüsusi qeyd olunmalıdır.

Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, mahiyyət etibarilə hər iki tərəfin maraqlarına tam cavab verən və bu əsasda inkişaf edən Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyası prosesi heç də bir xətt üzrə maneəsiz inkişaf etməsi ilə xarakterizə olunmur. Belə ki, özündə iqtisadi aspektlərlə yanaşı, siyasi, sosial və geostrateji aspektləri də ehtiva etdiyindən bu proses bir sıra çətinliklər və maneələrlə də müşayiət olunur. Bu səbəbdən də, hazırda regional və beynəlxalq səviyyədə, o cümlədən Aİ çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin inkişaf qanunauyğunluqları və meylləri nəzərə alınmaqla, Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyası prosesinin inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və müasir vəziyyətinin təhlil olunub qiymətləndirilməsi əsasında bu sahədə mövcud olan problemlərin və çatışmazlıqların aşkarlanması, inteqrasiya prosesinin gücləndirilməsi istiqamətləri, imkanları və mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə çevrilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Beynəlxalq və regional səviyyədə, o cümlədən Aİ çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin inkişaf qanunauyğunluqları və meylləri, həmçinin AQS-nin və ŞT-nin yaratdığı imkanlar nəzərə alınmaqla,

Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyası prosesinin inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və müasir vəziyyətinin təhlil olunub qiymətləndirilməsi əsasında bu sahədə mövcud olan problemlərin və çətinliklərin aşkarlanması, bu prosesin gücləndirilməsi istiqamətləri, imkanları, və mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi dissertasiya işinin əsas məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- regional, o cümlədən Aİ çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin nəzəri-konseptual əsaslarının və müasir inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi-institutsional əsaslarının təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycan və Aİ arasında qarşılıqlı iqtisadi inteqrasiya maraqlarının inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanın Avropa iqtisadi məkanına inteqrasiyası sahəsində aktual vəzifələrin, bu prosesin gücləndirilməsi istiqamətləri və mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat obyektini kimi Azərbaycan–Aİ iqtisadi əməkdaşlığı çıxış edir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığının inkişaf qanunauyğunluqlarının, nəzəri və praktiki məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını regional inteqrasiya nəzəriyyələri, tədqiqat istiqamətində mövcud elmi-təcrübi əsərlər, Azərbaycan Respublikasının və Aİ-nin müvafiq qanunvericilik aktları və digər hüquqi-normativ sənədləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər, İqtisadi İnkişaf, Kənd Təsərrüfatı, Maliyyə və Vergilər Nazirliklərinin, Dövlət Statistika və Gömrük Komitələrinin, Mərkəzi Bankın, Aİ-nin və digər beynəlxalq təşkilatların, müvafiq elmi-tədqiqat müəssisələrinin statistik icmalları,

hesabatları, bülletenləri, eləcə də milli qanunvericilik aktları və digər mənbələrdən toplanmış materiallar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi Azərbaycan–Aİ əməkdaşlığının müasir vəziyyətinin təhlil olunaraq qiymətləndirilməsini, bu sahədə mövcud olan inkişaf meyilləri, potensial imkanlar və problemlərin aşkar edilməsini, Azərbaycan və Aİ arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf perspektivlərinin araşdırılmasını və qeyd olunan istiqamətdə bir sıra təkliflərin irəli sürülməsini göstərmək olar.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas müddəaları, əldə edilmiş nəticələr Azərbaycan və Aİ iqtisadi əməkdaşlığının gücləndirilməsi ilə bağlı qərar, proqram, layihə, təklif və tövsiyələr hazırlanması prosesində, əlaqədar elmi-tədqiqat işlərində tədrisində istifadə oluna bilər. Dissertasiya işinin nəticələri Azərbaycanla Aİ arasında iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, altı paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, kompyuterdə yığılmış 82 səhifə həcmindədir. Burada 8 cədvəl, 4 diaqram və 1 şəkil verilmişdir.

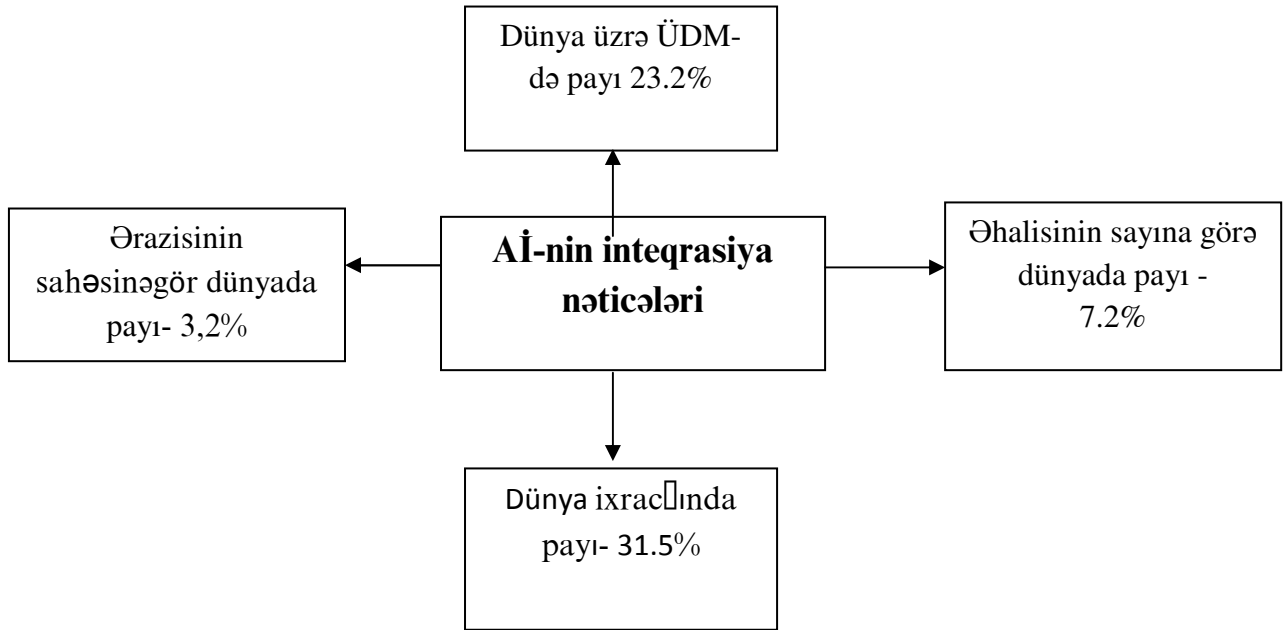
FƏSİL I. MÜASİR QLOBAL İQTISADI SISTEMDƏ AI-NIN UNIKAL VƏ APARICI INTEQRASIYA MƏRKƏZİ KİMİ YERİ VƏ ROLU

1.1. Avropa İttifaqında integrasiya proseslərinin ilkin əsasları və mərhələləri

Müasir dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin inkişafının ən mühüm qanunauyğunluqlarından biri regional iqtisadi integrasiya proseslərinin güclənməsi və dünya ölkələrinin qlobal əməkdaşlığının daha da genişlənməsidir. Məhz, bu proseslərin nəticəsində dünya təsərrüfatı və dünya bazarının formalaşması daha çox dövlətlərarası birliklərin və eləcə də ticarət-iqtisadi blokların təsiri altında baş verir. Bu gün regional iqtisadi integrasiya birliklərində dünyanın sənayecə inkişaf etmiş bütün ölkələri təmsil olunaraq, bu birliklər ən mühüm güc mərkəzləri kimi çıxış edir, dünya bazarında «oyun qaydalarını» müəyyən edir, iqtisadi inkişafın və bütövlükdə iqtisadi tərəqqinin ən mühüm amilinə və agentlərinə çevrilmişlər. Həmin ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsi göstəriciləri digər ölkələrlə müqaisədə xeyli yüksəkdir. Bu fikri təsdiq etmək üçün qeyd edək ki, dünya əhalisinin 15%-ə qədərini əhatə edən sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin dünya ÜDM-də payı 55%-ə qədər, ixracda isə 78% təşkil edir.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya proseslərinin dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində təsirinin artmasını, onun vahidləşməsi, davamlı və balanslı inkişaf dinamikasının təmin edilməsi haqqında düzgün təsəvvürə malik olmaq üçün MDM və beynəlxalq ticarətin müqaisəli göstəricilərini nəzərdən keçirək. Əgər 1985-ci ildə regional iqtisadi integrasiya qruplaşmalarının dünya ÜDM-də payı 27,8% təşkil edirdisə, indi bu göstərici 75%-ə yaxındır. Həmin dövrdə integrasiya birləşmələrinin dünya ticarətində da xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 43,3%-dən 75,4%-ə qədər yüksəlmişdir. Regional iqtisadi integrasiya qruplarının səmərəliliyi

həm də onların MDM-nin artım tempinin regional birliklərdə və ittifaqlarda iştirak etməyən ölkələrə nisbətən 1,5 dəfədən də çox yüksək olması ilə izah olunur.

Şəkil 1. Avropa İttifaqının dünya iqtisadiyyatında mövqeyi

Regional iqtisadi integrasiya qruplaşmaları integrasiya birliklərində iştirak etməyən ölkələrlə müqaisədə qarşılıqlı faydalı olan mal mübadiləsi amilindən daha intensiv istifadə etmək, MDM istehsalını artırmaq və ondan daha səmərəli istifadə etmək imkanına malikdirlər. Buna görə də integrasiya amili müasir dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasında, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin daha yüksək səviyyəyə qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Regional iqtisadi integrasiya birliklərinin sosial və iqtisadi inkişafda əldə etdikləri ciddi irəliləyişlər və üstünlüklər, integrasiyada iştirak etməyən ölkələr üçün onların integrasiya elmində “nümayiş” və “domino effekti” adlandırılan amil kimi çıxış etməsi, eləcə də yeni ticarət və investisiya axınları yaratmaqla üzv ölkələrin statik və dinamik inkişafının təmin edilməsinə real şərait yaradır.

Son 20 il ərzində dünya iqtisadiyyatının və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin inkişaf təcrübəsi sübut edir ki, dünya bazarından sırf proteksionist tədbirlərlə özünü təcrid edən, global və regional iqtisadi integrasiya proseslərindən kənar qalan ölkələr iqtisadi inkişafda xeyli geridə qalırlar.

**Cədvəl 1. Aİ üzv dövlətlərinin ÜDM-nin dinamikası
(mlrd.ABŞ dolları ilə)**

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Avstriya	325	375	414	384	379	418	398
Belçika	400	460	507	473	472	514	484
Bolqarıstan	33	42	52	49	48	54	51
Kipr	18	22	25	23	23	25	23
Çexiya	148	180	225	197	199	217	196
Danimarka	274	311	343	311	311	332	311
Estoniya	17	21	23	19	18	22	21
Finlandiya	208	246	271	239	236	263	249
Fransa	2260	2588	2838	2625	2571	2781	2610
Almaniya	2902	3323	3623	3298	3306	3604	3391
Yunanıstan	262	304	341	321	301	299	256
Macarıstan	113	136	154	126	127	138	126
İrlandiya	223	258	262	224	207	221	209
İtaliya	1872	2127	2307	2111	2056	2195	2012
Latviya	20	28	33	25	24	28	28
Litva	30	39	47	37	36	42	42
Lüksemburq	43	51	57	51	53	59	56
Malta	6	7	8	8	8	8	8
Niderland	678	782	870	796	779	836	772
Polşa	342	425	529	430	469	514	487
Portuqaliya	202	231	251	234	228	237	212
Rumıniya	123	170	204	164	164	189	175
Slovakiya	56	74	94	87	87	96	91
Sloveniya	39	47	54	49	47	50	45
İspaniya	1236	1441	1593	1455	1389	1478	1350
İsveç	399	462	486	405	463	539	524
Böyük Britaniya	2453	2825	2648	2183	2266	2429	2432
Avropa İttifaqı	14682	16975	18259	16324	16267	17588	16559

<http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

Fikrimizcə, regional iqtisadi integrasiya, bu gün dünya ölkələri üçün, xüsusilə də keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün alternativ olmayan iqtisadi inkişaf modelidir. Bütün bu göstərilənlərin real nümunəsi isə son 50 il ərzində dağıdılmış iqtisadiyyatı dünyanın ən qabaqcıl və aparıcı iqtisadiyyatı səviyyəsinə qaldırmış,

regional iqtisadi integrasiya proseslərinin klassik forması kimi azad ticarət zonasından tam iqtisadi birlinin yaradılmasına qədər böyük təkamül yolu keçmiş və bu gün özünə məxsus “integrasiya məktəbi” adlandırılan Avropa İttifaqı çıxış edir.

Qərbi Avropa integrasiyasının inkişafı bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin strukturuna və vəziyyətinə ciddi təsir göstərir. Hələ 1970-ci illərdən Aİ dünyanın ən iri ticarət bloklarından sayılır. Hazırda onun ixracı ABŞ ixracını təxminən 2 dəfəyə qədər üstələyir.

Aİ-nin dünya idxalındakı rolu da böyükdür. O, bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının (qarğıdalı, soya və s.) iri idxalatçısıdır. Ərzaqla yanaşı idxalda mineral xammal və qeyri-metal yarımfabrikatlar da mühüm yer tutur. Müxtəlif növ mineral xammalların (təbii qaz, neft, boksitlər) istehsalının artımına baxmayaraq onlar öz imkanları hesabına ehtiyaclarını tam ödəyə bilmirlər.

Aİ ölkələri tərəfindən istehlak olunan enerji xammalının 2/5-dən çoxunu və digər xammalların təxminən 3/4-nü idxal edirlər. Ayrı-ayrı mineral xammal növləri üzrə ümumi istehlakda idxalın payı alüminium üzrə 75 faiz, volfram üzrə 77 faiz, sink üzrə 58 faiz, kobalt üzrə 95 faiz və s. təşkil edir.

Aparılan hesablamalar göstərir ki, son 20 il ərzində Aİ-nin dünya ticarətində payı bir qədər aşağı enmişdir. Yalnız 1999-2001-ci illərdə onun dünya ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisi 43,4 faizdən 39,3 faizədək aşağı düşmüşdür. Aİ-nin dünya ticarətində payının aşağı enməsinin əsas səbəbi Yaponiya və Asiyanın Yeni Sənaye Ölkələrinin ixrac ekspansiyasının güclənməsi ilə əlaqədardır. Qərbi Avrop ölkələrinin mütəxəssislərinin fikrincə, vəziyyətin bu cür qərarlaşmasının əsas səbəbləri Aİ ölkələrinin “aşağı artım tempi” bazarlarda daha fəal, yüksək artım tempi bazarlarda isə nisbətən passiv fəaliyyət göstərmələri ilə izah olunmalıdır. Başqa bir səbəb kimi Aİ-nin yüksək texnologiyalı məhsullar istehsalını nisbətən zəiflətməsi göstərilir. Göstərmək lazımdır ki, Aİ ölkələri bu sahədə ABŞ və Yaponiyadan ən azı 10 il geridə qalırlar.

Beləliklə, göründüyü kimi real məzmun daşıyan iqtisadi inteqrasiya prosesləri yalnız sənayecə yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə müşahidə edilir. İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bir sıra problemlərin mövcudluğu (istehsal problemi, texnoloji gerilik, investisiya banklarının məhdudluğu və s) sözügedən istiqamətdə hər hansı bir tərəqqinin əldə olunmasına əngəl törədir.

Bu halın gerçək xarakteri obyektiv olaraq, onunla izah olunur ki, iqtisadi inteqrasiya geniş təkrar istehsal prosesini bütövlükdə istina etməklə qarşılıqlı bağlılığa dönməzlik keyfiyyəti gətirir. İnteqrasiya həm istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak, həm də qərarların qəbul edilməsi sferasında qarşılıqlı çulğalaşma yaratmaqla makro sosial, iqtisadi və sosial proses səciyyəsi daşıyır. İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə inteqrasiya ən yaxşı halda bu mübadilə sferasını əhatə edir ki, bu da nəticə etibarını ilə regional ümumiliyin dayanıqsızlığını ortalığa qoyur. Regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin dəyişənlər çoxluğu, onun həm saziş, həm də üstqurumda eyni təsir gücünə malikliyi qarşılıqlı bağlılığın formalaşdırılmasında səviyyə müxtəlifliyinin nəzərə alınmasını mühüm amil kimi ön plana çıxarır

Hazırda Avropanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş 15 ölkəsini birləşdirən Avropa İttifaqı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında «vahid dövlət» qismində iştirak edir. Üzv ölkələrin yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olmaları ilə əlaqədar, Aİ ABŞ və Yaponiya ilə birlikdə dünyanın üç əsas güc mərkəzindən biri hesab olunur. Aİ-nin dünya siyası proseslərində aparıcı mövqeyə malik olması onun dünya iqtisadiyyatında istiqamətverici qüvvə kimi çıxış etməsini şərtləndirir.

XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Aİ çərçivəsində iqtisadi inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi üzv ölkələrin iqtisadi inkişafının stimullaşdırıcı amillərindən biri hesab olunur.

ABŞ və Yaponiya kimi nəhəng ölkələrlə ayrılıqda mübarizənin çətin olduğunu düzgün qiymətləndirən Aİ ölkələri dünya bazarının bölüşdürülməsi prosesində vahid mövqedən çıxış etmişlər.

Cədvəl 2. Aİ və digər iqtisadi güc mərkəzləri dünya iqtisadiyyatında

	2003		2008		2012	
	Həcmi	Payı (%)	Həcmi	Payı (%)	Həcmi	Payı (%)
ƏHALİ (mlrd.nəfər)						
Dünya	6.4	100.0	6.8	100.0	7.1	100.0
Avropa İttifaqı	0.49	7.7	0.50	7.4	0.51	7.2
NAFTA	0.44	6.9	0.46	6.8	0.48	6.8
ABŞ	0.30	4.7	0.31	4.6	0.32	4.5
Çin	1.28	20.0	1.32	19.4	1.35	19.0
Yaponiya	0.13	2.0	0.13	1.9	0.13	1.8
ASEAN	0.55	8.6	0.58	8.5	0.61	8.6
Azərbaycan	0.008	0.13	0.009	0.13	0.009	0.13
ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL (trln.ABŞ dolları)						
Dünya	37.6	100.0	61.4	100.0	71.4	100.0
Avropa İttifaqı	11.4	30.3	18.2	29.6	16.6	23.2
NAFTA	12.7	33.8	16.9	27.5	18.6	26.1
ABŞ	11.2	29.8	14.3	23.3	15.7	22.0
Çin	1.6	4.3	4.5	7.3	8.1	11.3
Yaponiya	4.3	11.4	4.8	7.8	5.9	8.3
ASEAN	0.7	1.9	1.5	2.4	2.3	3.2
Azərbaycan	0.007	0.02	0.049	0.08	0.067	0.09
İXRAC (trln. ABŞ dolları)						
Dünya	7.6	100.0	16.1	100.0	18.4	100.0
Avropa İttifaqı	3.2	42.1	5.9	36.6	5.8	31.5
NAFTA	1.2	15.8	2.0	12.4	2.4	13.0
ABŞ	0.7	9.2	1.3	8.1	1.5	8.2
Çin	0.4	5.3	1.4	8.7	2.1	11.4
Yaponiya	0.47	6.2	0.78	4.8	0.79	4.3
ASEAN	0.47	6.2	1.0	6.2	1.3	7.1
Azərbaycan	0.003	0.04	0.031	0.19	0.033	0.18
XARİCƏ BİRBAŞA İNVESTİSİYA AXINLARI (mlrd.ABŞ dolları)						
Dünya	584.0	100.0	2005.2	100.0	1391.0	100.0
Avropa İttifaqı	294.6	50.4	982.0	49.0	323.0	23.2
NAFTA	153.5	26.3	388.7	19.4	408.4	29.4
ABŞ	129.3	22.1	308.3	15.4	328.9	23.6
Çin	2.9	0.5	55.9	2.8	84.2	6.1
Yaponiya	28.8	4.9	128.0	6.4	122.5	8.8
ASEAN	5.6	0.9	32.3	1.6	60.6	4.4
Azərbaycan	0.9	0.15	0.6	0.03	1.2	0.09

Вах: Ш.Гаджиев «Азербайджан на пути к Мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития», стр.290

Əgər 90-cı illərə qədər Avropanın aparıcı ölkələri bir sıra parametrlərə görə ABŞ və Yaponiyadan geri qalardırsa, XXI əsrin əvvəlində Aİ dünya istehsalında öncül mövqe tutur. Bu hər şeydən əvvəl bazarların və resursların birləşməsi nəticəsində əldə olunmuş miqyas effekti ilə əlaqədar olmuşdur.

Hazırda dünya əhalisinin 7,2 %-i (510 mln.nəfər) və dünya qlobal məhsul istehsalının 23,2%-i Aİ-nin payına düşür.¹ XXI əsrin əvvəlində Aİ-nin ÜDM-u (8,2 trln.ABŞ dolları) ABŞ –ın ÜDM-u ilə (8,5 trln. ABŞ dolları) təxminən eyni səviyyədə olmuşdur. Eyni zamanda Aİ-nin ixracı ABŞ-ın ixracını 25%, Yaponiyanın ixracını isə demək olar ki, 2 dəfə üstələyir. Aİ-nin rəsmi valyuta ehtiyatlarının həcmi ABŞ və Yaponiyanın birlikdə götürülmüş valyuta ehtiyatlarını 2 dəfə üstələyir².

Aİ-nin bütün ölkələri İEÖ-lər qrupuna aiddirlər. Bununla belə, iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, iqtisadi strukturun xarakterinə görə üzv ölkələr bir-birlərindən əhəmiyyətli surətdə fərqlənirlər. Bu baxımdan üzv ölkələri bir neçə qrupa ayırmaq olar. 1-ci qrupa Aİ-nin aparıcı gücləri hesab olunan Almaniya, Birləşmiş Krallıq, Fransa və İtaliya aid edilir. Aİ əhalisinin 50%-i, ÜDM-un 70%-i bu 4 ölkənin payına düşür. Bu ölkələr regionun iqtisadi və sosial-siyasi inkişaf meyllərini müəyyən edirlər.

2-ci qrupa Belçika, Niderland, İsveç və İspaniya daxildir. Bu ölkələr əvvəlki döndükdən 4-5 dəfə geri qalırlar və İttifaqın ÜDM-nun 20%-ni verirlər. 3-cü qrupa Avstriya, Danimarka, Yunanıstan və Finlandiya aid edilirlər. Aİ-nin ÜDM-nun 8%-i bu ölkələrin payına düşür. İttifaq üzrə ÜDM-un 2%-ni verən Portuqaliya, İrlandiya və Lüksemburq isə 4-cü qrupu təşkil edirlər.³

İrlandiya, Yunanıstan, Portuqaliya və İspaniyada adambaşına düşən milli gəlir Aİ üzrə orta göstəricinin 60%-dən aşağıdır. Milli iqtisadiyyatların strukturunda da əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Məsələn, İtaliya, Yunanıstan və Portuqaliyanın iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi böyükdür.

¹ «МЭМО» Jurnalı, № 4,2002, səh.12

² «Европа: вчера, сегодня, завтра», М, 2002, стр. 739

³ В.К.Ломакин «Мировая экономика», М, 1998, стр.486

Aİ-nin dünya iqtisadiyyatında aparıcı rol oynaması ilə əlaqədar üzv ölkələrdə baş verən proseslər son nəticədə dünyanın iqtisadi inkişaf meyllərinə təsir edir. Xüsusi ilə Aİ ölkələri ilə əlaqədar olaraq, 2001-ci ildə dünya iqtisadiyyatının inkişaf templəri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüşdür. Belə ki, dünya istehsalının həcmi 2000-ci ildə 4,7% artdığı halda, 2001-ci ildə 2,5% artmışdır. 2001-ci ildə əmtəələrlə beynəlxalq ticarətin həcmi isə olduğu kimi qalmışdır.

Cədvəl 3. Aİ ölkələrinin ÜDM-nin real artım templəri

(əvvəlki ilə nisbətən %-lə)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Avstriya	3,6	3,7	1,4	-3,7	2,0	2,6	0,8
Belçika	2,6	2,8	0,9	-2,7	2,4	1,7	-0,2
Bolqarıstan	6,5	6,4	6,1	-5,4	0,3	1,6	0,7
Kipr	4,1	5,0	3,5	-1,8	1,3	0,5	-2,4
Çexiya	7,0	5,7	3,0	-4,5	2,4	1,8	-1,3
Danimarka	3,3	1,5	-0,7	-5,8	1,2	0,7	-0,6
Estoniya	10,0	7,4	-4,1	-14,0	3,3	8,2	3,2
Finlandiya	4,4	5,3	0,2	-8,5	3,3	2,7	-0,2
Fransa	2,4	2,3	-0,1	-3,1	1,6	1,6	0,0
Almaniya	3,7	3,2	1,0	-5,1	4,1	3,0	0,7
Yunanıstan	5,5	2,9	-0,1	-3,2	-3,5	-6,9	-6,4
Macarıstan	3,8	0,1	0,8	-6,7	1,3	1,6	-1,7
İrlandiya	5,4	5,4	-2,1	-5,4	-0,7	1,4	0,7
İtaliya	2,1	1,6	-1,1	-5,4	1,8	0,4	-2,4
Latviya	11,1	9,6	-3,2	-17,7	-0,9	5,4	5,6
Litva	7,8	9,7	2,9	-14,8	1,5	5,8	3,6
Lüksemburq	4,9	6,6	0,7	-5,2	2,6	1,5	0,2
Malta	2,8	4,3	4,1	-2,7	2,2	2,0	0,8
Niderland	3,3	3,9	1,8	-3,6	1,6	0,9	-0,9
Polşa	6,2	6,7	5,1	1,6	3,8	4,3	2
Portuqaliya	1,4	2,3	-0,0	-2,9	1,4	-1,6	-3,2
Rumıniya	7,8	6,3	7,3	-6,5	-1,6	2,4	0,3
Slovakiya	8,3	10,4	5,7	-4,9	4,1	3,3	2
Sloveniya	5,8	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,5	-2,3
İspaniya	4,0	3,4	0,8	-3,7	-0,3	0,4	-1,4
İsveç	4,2	3,3	-0,6	-5,0	6,5	3,8	0,8
Böyük Britaniya	2,6	3,6	-0,9	-3,9	1,7	0,7	0,2

Bunun əsas səbəblərindən biri Aİ-nin aparıcı ölkəsi olan Almaniyada 2001-ci ildə ÜDM-un real artımının cəmi 0,6% təşkil etməsi hesab olunur. Bu 1993-cü ildən bəri ən aşağı göstərici hesab olunur. İlk qiymətləndirmələrə görə 2002-ci ildə bu göstərici 0,75% təşkil etmişdir.

Digər üzvlərdən Fransanın iqtisadi artımı Almaniya və İtaliya ilə müqayisədə yüksək olmuşdur. Bunun əsas səbəbi aktiv büdcə-maliyyə ekspansiyası siyasətinin həyata keçirilməsi olmuşdur. Digər ölkələr üçün isə artım templəri 1,1%-dən (Avstriya, Belçika, Niderland) 3,75%-dək (İrlandiya) dəyişir.

Avro zonasında büdcənin orta kəsiri 2001-ci ildəki 1,1% səviyyəsindən 2002-ci ildə 1,4% səviyyəsinə qalxmışdır. Kəsrin ÜDM-da xüsusi çəkisi isə 2001-ci ildəki 1,3%-dən 2002-ci ildə 1,1% səviyyəsinə enmişdir. Bu bəzi ölkələrin (Belçika, Fransa, İrlandiya, Finlandiya və s.) vergi ixtisarlarının digər ölkələrdəki (Almaniya, Avstriya, İtaliya) vergilərin artımı ilə kompensasiya olunması ilə əlaqədardır. Almaniyada büdcə kəsiri 2001-ci ildə 2,5%, 2002-ci ildə isə 2,7% təşkil etmişdir.

90-cı illərin ortalarından başlayaraq Aİ-nin real əmtəə və xidmətlər ixracının artım templəri ABŞ, Kanada və Yaponiyaya üstələməkdədir. 1992-ci ildə əmtəə və xidmətlər ixracı əvvəlki illə müqayisədə ABŞ-da 6,2%, Kanadada 7,2% artdığı halda, Aİ-də 4% artmışdır. 2000-ci ilə isə bu göstərici ABŞ-da 9,5%, Kanadada 7,6%, Yaponiyada 12,4% olduğu halda, 11,7% , o cümlədən, İrlandiyada 17,8%, Almaniyada 13,2%, Fransada 13,3% təşkil etmişdir. 2001-ci ildə isə İEÖ-lərin əksəriyyətində ixracın həcmi azaldığı halda, Aİ-da artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2001-ci ildə ixracın miqdarı ABŞ-da 4,6%, Kanadada 3,7%, Yaponiyada 6,6% azalmış, Aİ-da isə 2,3% artmışdır.

Bu göstərici Avro zonası üzrə 2,8% təşkil etmişdir. Bu faktlar Aİ-nin dünya ixracındakı aparıcı mövqeyinin möhkəmləndiyini göstərir.

Əmtəə və xidmətlər idxalının artım tempinə görə isə Aİ, bir qayda olaraq ABŞ-dan geri qalmışdır. Bu göstərici 1992-ci ildə ABŞ-da 6,6%, Aİ-də 4%, 2000-ci ildə isə ABŞ-da 13,4%, Aİ-da 11 % təşkil etmişdir. 2001-ci ildə isə əmtəə və

xidmətlər idxalı Aİ-da 0,8% artdığı halda, ABŞ-da 2,7%, Kanadada 5,7%, Yaponiyada isə 0,6% azalmışdır. Bu göstərici Yunanıstan (5,6%), İrlandiya (8,5%), Lüksemburqda daha (4,7%) yüksək olmuşdur. XXI əsrin əvvəlində dünya birbaşa xarici investisiyalar ixracında Aİ və ABŞ-ın xüsusi çəkisi artıb ki, bu da Yaponiyanın xüsusi çəkisinin azalması ilə əlaqədar olmuşdur. 90-cı illərin ortalarında Aİ BXİ-lar idxalında əsas rəqibi olan ABŞ-ı üstələyirdi (müvafiq olaraq 32,6% və 30,6%). 2000-ci ildə isə dünya üzrə xarici investisiya aktivlərinin 47,1%-i ABŞ-ın, 31,8%-i Aİ-nin payına düşmüşdü. Aİ-dan ABŞ-a birbaşa investisiyaların axını isə 32% artmışdır.

Vahid valyutaya keçilməsi Aİ-nin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətini əhəmiyyətli surətdə artırmışdır. 2002-ci ilin əvvəlində nağd qaydada dövriyyəyə buraxılmış Avro ABŞ dollarına qarşı kəskin rəqabət aparır. Son 2 ildə beynəlxalq hesablaşmalarda Avronun xüsusi çəkisi sürətlə artmaqdadır. Avropa regionunda isə ABŞ dollarının təsir imkanları zəifləmişdir. Dünya valyuta bircələrində Avroya təlabatın artması müşahidə olunmaqdadır. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq, Milli Bankın və Dövlət Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası barədə qərar qəbul olunmuşdur. 2003-cü ilin sonuna qədər Milli Bankın valyuta ehtiyatlarının 75%-i ABŞ dolları ilə, 20%-i Avro ilə, 5%-i isə funt sterlinlə yerləşdiriləcəkdir. Dövlət Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarının 65%-i ABŞ dolları, 30%-i Avro ilə, 5%-i isə funt sterlinlə saxlanılacaqdır⁴.

Aİ-nin iqtisadi inkişafına mane olan bir sıra amillərin aradan qaldırılması istiqamətində geniş miqyaslı işlər görülür. Aİ-nin inkişaf strategiyası aşağıdakıları əhatə edir:

- İnnovasiya və texnologi inkişafının sürətləndirilməsi;
- Makroiqtisadi tənzimlənmənin gücləndirilməsi;
- Sosial yönümlü bazar modelinin dərinləşdirilməsi;
- Dünya iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətinin artırılması;
- Digər regionlarla iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsi və s.

⁴ «Деловой Азербайджан» Jurnalı, 4-11 fevral 2003-cü il, səh.10

Bütün bunlar yaxın gələcəkdə Aİ-nin iqtisadi inkişafının sürətlənəcəyini və dünya iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətinin artacağını şərtləndirir

1.2. Avropa İttifaqının genişlənmə siyasəti və onun reallaşdırılma xüsusiyyətləri

Avropa İttifaqının genişlənməsi məsələsi 60-ci illərin ortalarında meydana çıxmışdır. Artıq müəyyən olunmuşdur ki, ilk altı ölkənin inteqrasiyası alındı və inteqrasiya olunmuş ölkələr çoxsaylı fayda əldə etmişdilər. Hər dəfə Birliyə yeni üzvlər qəbul ediləndə, əvvəlcə bir müddət o üzvlərin quruma uyğunlaşma prosesi gedir ki, bu da Birliyin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi ilə müşayiət olunur.

1973-cü ildə, danışıqların çətin keçməsinə baxmayaraq, Avropa Birliyinin genişləndirilməsinə dair razılıq əldə olundu. Beləliklə, Danimarka, İrlandiya, Norveç və Böyük Britaniyanın Avropa Birliyi üzvlüyünə qəbulu barədə müqavilə imzalandı. Lakin Norveçdə keçirilmiş referendum bu müqavilənin ratifikasiyasına rədd cavabı verdiyinə görə bu ölkə Avropa Birliyinə qəbul olunmadı.

1986-cı ildə qəbul edilmiş Vahid Avropa Aktı (VAA) inteqrasiya proseslərini sürətləndirdi və o vaxtdan etibarən dövlətlərustü inteqrasiya prosesləri dövlətlərarası inteqrasiya proseslərini əvəz etməyə başladı. «Dövlətlərustü inteqrasiya prosesləri» dedikdə, o nəzərdə tutulur ki, dövlətlər müəyyən iqtisadi-siyasi sahələrdə öz suverenliklərini Avropa Birliyinin mərkəzi orqanlarına güzəştə gedir və beləliklə, bu qurumların üzv dövlətlər üzərində daha geniş hakimiyyətinin formalaşdırılmasına imkan yaradırlar. Dövlətlərustü inteqrasiyadan fərqli olaraq, dövlətlərarası inteqrasiya prosesləri bunun əksini nəzərdə tutur, yəni müəyyən sahələr üzrə qərarların qəbul edilməsinin dövlətlərin suveren hüquqları və nəzarəti çərçivəsində saxlanılmasına üstünlük verir. Bu, xüsusilə, suverenlik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən müdafiə, ədliyyə və daxili işlər kimi sahələrə aid qərarların qəbul edilməsinə şamil edilir. Avropa İttifaqı daxilində gedən

inteqrasiya proseslərini düzgün anlamaq üçün bu proseslərdə bir-biri ilə daim rəqabət aparan iki qüvvənin mövcudluğunu nəzərə almaq lazımdır. «Avropapərəst» adlanan qüvvələr ittifaq daxilində daha dərin inteqrasiyanın və get-gedə daha çox səlahiyyətlərin üzv dövlətlərdən alınıb mərkəzə verilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirlər. Avroskeptiklər və ya inteqrasiya proseslərinə şübhə ilə yanaşanlar isə «milli maraq dairəsi» hesab edilən sahələrdə dövlətlərinin səlahiyyətlərinin alınıb ittifaq orqanlarına verilməsinə kəskin müqavimət göstərən qüvvələrdir. Bu qüvvələri barışdırmaq və ya onların arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda, İttifaq qeyri-müəyyənlik və qeyri-sabitlik dövrünə qədəm qoyur ki, buna da Avroskleroz dövrü deyilir. Vahid Avropa Aktının qəbul edilməsi ilə Avroskleroz dövrü məhdudlaşdırıldı və daha dərin inteqrasiyaya nail olmaq istiqamətində nəzərəçarpacaq irəliləyişlər əldə edildi. Bütün bunlara baxmayaraq, Akt vahid daxili bazarı formalaşdırmaq və Birliyin idarəciliyində dəyişikliyə nail olmaq istiqamətində ilk ciddi addım kimi qiymətləndirilməlidir. Avropa Birliyi daxilindəki institutlara, qurumlara daha çox səlahiyyət vermək, proseduraları daha da səmərəli etmək qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən idi.

Aİ-nin genişlənmə prosesinin səmərəliliyini birinci növbədə Roma Müqaviləsi ilə əlaqələndirmək olar, ona görə ki bu müqavilənin əsasında yaradılmış gömrük ittifaqı ayrı ölkələr üçün «gravitasion nüvəsi kimi» çıxış etdi. Nəticədə AATA təşkilatından bir neçə ölkə çıxıb Aİ-na daxil olmuşdular və bu təşkilat demək olar ki iqtisadi müstəqilliyini itirmişdir. Bundan başqa, Avropa Birliyinin yaradıcıları arasında elə siyasətçilər var idi ki, onlar, Birliyin nüvəsi kimi (*əsas səlahiyyətləri də öz əlində cəmləşdirən qurum kimi*) Avropa Birliyinin mərkəzi orqanlarını görmək istəyirdilər. Roma Müqaviləsi ən böyük mərkəzi orqan olan Avropa Komissiyasının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırdı və konkret çərçivəyə saldı. Səlahiyyətlərin milli hökumətlərdən alınaraq dövlətlərüstü qurumlara verilməsinin tərəfdarları kimi çıxış edənlər, dövlətlərarası əməkdaşlığa və beləliklə, dövlətlərin öz suveren hüquqlarını və səlahiyyətlərini qoruyub saxlamağa üstünlük verənlərə

u duzdular. Müqavilədə təsbit olundu ki, iqtisadi integrasiyaya üstünlük verilir və gələcək siyasi ittifaqa gedən uğurlu yol iqtisadi əməkdaşlıqdan keçməlidir.

Şərqi avropalılar faktiki üzv olmasalar da, artıq Avropa İttifaqı ilə sıx əlaqələrin yaradılması barədə düşünürdülər. Soyuq müharibənin başa çatması tamamilə yeni bir beynəlxalq şərait yaratmışdı. Bu baxımdan, dünyada sülhün, təhlükəsizliyin və tərəqqinin təmin olunması üçün Avropada integrasiya prosesləri daha mühüm rol oynamağa başladı.

Vahid Avropa Aktının bir sıra üstünlüklərini burada qeyd etmək yerinə düşür. Məsələn, bu Aktın qəbulundan sonra üzv dövlətlər arasında məhsulların, xidmətlərin, investisiyaların və insanların azad hərəkəti barədə prinsiplər eynilə xarici ticarətə də şamil edildi. Üçüncü ölkələrlə (Avropa İttifaqına daxil olmayan ölkələrlə) ticarət əlaqələri zamanı İttifaq vahid mövqedən çıxış etməyə başladı. Böyük Britaniya isə sosial yönümlü elementləri özündə əks etdirən siyasətin qəbul olunmasına etiraz edir və bu yöndə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə müqavimət göstərirdi. Bir qayda olaraq bu dövlət Avropada Federal Sistemin yaradılmasına dair hər hansı maddənin Müqaviləyə daxil edilməsinə ciddi cəhdlə müqavimət göstərirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Avropa İttifaqı barədə Müqavilə köklü dəyişikliklərə gətirib çıxardı. İttifaqın iki səviyyədə inkişaf etdirilməsi barədə razılaşma Britaniyanı qane edirdi. Razılaşmaya görə dövlətlərə istəmədikləri sahələr üzrə əməkdaşlıqdan kənar qalma hüququ verilirdi. Məsələn, Sosial Xartiyaya qoşulmayan dövlət vahid bazar ilə əlaqədar məsələlərdə iştirak edə bilirdi. Beləliklə, Avropa İttifaqının strukturu da «üçpilləli sistem» yaratmaqla dövlətlərustü qurumlar ilə dövlətlərarası qurumlar arasında heç də rəvan olmayan rəqabəti özündə əks etdirirdi. Dövlət suverenliyinin itirilməsindən narahat olanlar üçün bu böyük müvəffəqiyyət idi. Avropa İttifaqı üçpilləli sistemə çevrilirdi və hər pillə, nəticədə dövlətlərustü münasibətlərin hüdudlarını müəyyənləşdirmək hüququ qazanırdı.

Birinci pillə Avropa Kömür və Polad Birliyini, həmçinin, Avropa Atom-Enerji Birliyini birləşdirən Avropa Birliyindən ibarət olacaqdı. Avropa İttifaqına geniş səlahiyyətlər veriləcəkdi və həm müqavilələrdən, həm də Avropa Komissiyasının səlahiyyətlərindən doğan hüquqi aktlara görə, qərarların qəbul edilməsində Birlik metodu üstünlük təşkil edəcəkdi. Digər iki pillə isə qərar qəbuletmə prosesində dövlətlərarası yanaşmanı qoruyub saxlayacaqdı. Üzv dövlətlər üçün mühüm milli maraq kəsb edən sahələrdə dövlətlərin suverenliyinin qorunması şübhəsiz idi.

İkinci pillə İttifaqın xarici və təhlükəsizlik siyasətini əhatə edəcəkdi. Bu sahələrdə İttifaq ümumi mövqedən çıxış etsə də, müdafiə məsələlərində dövlətlər tam suverenliyini qoruyub saxlayacaqdı. Bütün qərarların qəbul olunması üçün yekdilliklə səsvermə prinsipi tətbiq ediləcəkdi.

Üçüncü pilləyə gəldikdə isə daxili işlər və ədliyyə sahələrində (*o cümlədən, transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizə, qaçqınlara sığınacaq verilməsi sahələrində*) əməkdaşlıq məsələlərində üzv dövlətlər öz suverenliklərini hələlik qoruyub saxlayırlar.

Üçpilləli sistem İttifaq daxilində güc və səlahiyyətlərin kimdə olmasını aydın surətdə göstərir. Birinci pillədə Avropa Parlamenti və Avropa Komissiyası daha artıq rola malikdilər. Lakin ikinci və üçüncü pillələrdə səlahiyyətlərə nəzarət aydın surətdə Avropa İttifaqının Nazirlər Şurasında cəmləşir.

Böyük Britaniyanın bəzi məsələlərdən kənar qalmaq imkanı Avropa vətəndaşlarını xüsusilə narahat edirdi. Əsasən ona görə ki, inteqrasiya proseslərinə ikitərəfli yanaşma o anlama gəlirdi ki, bu prosesin mühüm elementlərində Böyük Britaniya xüsusi seçim qazanırdı. Məsələn, sosial yönümlü sahələri əhatə edən məsələlərdən Britaniyanın kənar qalması o demək idi ki, bu ölkə liberal bazar iqtisadiyyatı siyasətinin mənfə nətəcələrini aradan qaldırmağa yönəlmiş siyasətdə iştirak etməkdən imtina edir. Bu, həmçinin, elə bir presedent yaradırdı ki, inteqrasiya proseslərində yekdillik prinsipi itisürətli proses ilə əvəz olunsun.

Mastrixt Müqaviləsinin 36-cı maddəsi subsidiarlıq prinsipinə də aydınlıq gətirdi. Britaniya bu prinsipin əsas müdafiəçilərindən idi və belə hesab edirdi ki, subsidiarlıq Avropa Komissiyasının və İttifaqın digər orqanlarının səlahiyyətlərinə məhdudlaşdırıcı nəzarət qoyur. Maddədə aydın surətdə deyilir ki, İttifaq «Müqavilənin ona verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində və yalnız o hallarda qərar qəbul edəcəkdir ki, təklif olunan qərar üzv dövlətlərin özləri tərəfindən qanəedici səviyyədə qəbul edilə bilməsin». Avropa İttifaqı barədə Müqavilə son qırx il ərzində Avropada inteqrasiya prosesləri sahəsində əldə edilmiş nailiyyətləri daha da möhkəmləndirdi və İttifaqın gələcəkdə genişlənməsi üçün yol açdı.

1995-ci ildə Avropa İttifaqı öz qapılarını İsveçin, Finlandiyanın və Avstriyanın üzünə açdı və bununla da Avropa İttifaqı üzvlərinin sayı artaraq 15-ə çatdı. Böyük Britaniyanın daha da dərinləşmənin əleyhinə olmasına baxmayaraq, 2 oktyabr 1997-ci ildə imzalanan və 1 may 1999-cu ildə qüvvəyə minən Amsterdam Müqaviləsi Avropa İttifaqı barədə Müqavilənin bəzi hissələrinin yumşaldılmasına nail oldu. Birgə qərar qəbul etmə proseduru (*co-decision procedure*) sadələşdirildi və Avropa Parlamentinin inteqrasiya proseslərində səlahiyyətləri genişləndirildi. Daxili İşlər və Ədliyyə sahəsində dəyişikliklər edildi, soyuq müharibədən sonra yaranmış mühiti əks etdirən ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti yenidən quruldu. Bu dəyişikliklər barədə Avropa İttifaqının institutları, strukturları və onların yeritdikləri siyasətdən bəhs edəcəyimiz fəsillərdə daha ətraflı danışacağıq.

2004-cü ildə Avropa İttifaqı öz sıralarına daha 10 yeni üzv qəbul etdi. Digər iki ölkə (Rumıniya və Bolqarıstan) isə İttifaq üzvlüyünə qəbulun sonuncu mərhələlərindədir. Türkiyənin də Avropa İttifaqına üzv qəbul edilməsi imkanı yeni perspektivlər açır. Avropa İttifaqının qısa tarixi göstərir ki, dövlətlər öz aralarında əməkdaşlıq etmək əzmindədirlər və inteqrasiya prosesləri artıq özünəməxsus, dönməz xarakter almışdır.

510 milyondan artıq vətəndaşı olan və sərhədləri Rusiyanın sərhədlərinə, Atlantikaya və Cənuba qədər uzanan Avropa İttifaqı iqtisadi və siyasi super gücə çevrilməkdədir. Bunun isə ABŞ, Rusiya, Şərqi və ya Ərəb dünyası ilə qarşıdurmaya

gətirib çıxarıb-çıxarmayacağına hələ ki, birmənalı münasibət yoxdur. Hər halda, çoxları ümid edir ki, İttifaq öz ilkin məqsədlərinə sadıq qalacaq, qarşılıqlı asılılıq və əməkdaşlıq yolu ilə sülhün, əmin-amanlığın və tərəqqinin davam etməsinə çalışacaqdır.

Avropa İttifaqı inkişaf etdikcə inteqrasiya prosesləri onun əsas strukturlarında, xüsusilə, Avropa Parlamenti, Nazirlər Şurası və Avropa Komissiyasında islahatların aparılması zərurətini meydana çıxartdı. Avropa İttifaqı ilə əlaqədar qəbul edilmiş hər bir yeni müqavilə müxtəlif sahələri əhatə etməklə bərabər, həm də Vahid Bazarın yaradılması, İttifaqın genişlənməsi kimi ciddi dəyişikliklərin də əsasını qoydu. Amsterdam Zirvə Görüşünə toplaşan Dövlət və Hökumət başçıları belə qənaətə gəldilər ki, İttifaqın tarixində ən böyük genişlənməyə və vahid valyutanın qəbul edilməsinə hazırlıq bir sıra sahələr üzrə qərar qəbul edilməsi prosedurlarında dəyişiklik edilməsini zəruri edir. Bundan başqa, Amsterdam Müqaviləsi Mastroixt Müqaviləsində razılaşdırılmayan məsələlərə də yenidən qayıtmağı, ümumi təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin işlənilib hazırlanması sahəsində indiyə qədər əldə edilmiş nailiyyətləri möhkəmləndirməyi, İttifaq daxilində qərarların qəbul edilməsi prosedurlarında islahat aparmağı və nəhayət, Avropa İttifaqını vətəndaşlara daha da yaxınlaşdırmaq barədə öhdəliklər götürməyi nəzərdə tuturdu. İrəli sürülən yeni prioritetlər sırasına ətraf mühitin qorunması işini gücləndirmək məqsədilə daha sərt tələbləri özündə ehtiva edən yeni siyasətin formalaşdırılması, daxili işlər və ədliyyə orqanlarının fəaliyyətinə daha ciddi nəzarət edilməsi, viza, sığınacaq verilməsi və immiqrasiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri də daxil edildi. Beləliklə, genişlənmə prosesinin nəticəsində Aİ «Potsdam» sistemquruluşundan yeni «Amsterdam» sisteminə keçməsinə şərait yaratdı.

Dövlət və Hökumət Başçılarının Amsterdam Zirvə Görüşü Avropa İttifaqının iş mexanizmində səmərəliliyi artırmaqla bir sıra ciddi irəliləyişlərə nail oldu. Bununla belə, İttifaqdaxili inteqrasiya proseslərinin gələcək istiqamətləri, məzmunu və mahiyyətinin konkret xətləri tam və aydın şəkildə müəyyən-

ləşdirilmədi. Sadəcə olaraq, üzv dövlətlər arasında mövcud olan dərin fikir ayrılıqları müəyyən mənada «ört-basdır» edilərək, güzəştli mövqelərin formalaşdırılmasına cəhdlər göstərildi.

Dövlətlərustü qurumların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi tərəfdarları kimi çıxış edən qüvələr üzv dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə sıx əməkdaşlığa və daha çox federal ittifaqın qurulmasına çalışırdılar. Bunun əksinə olan və Böyük Britaniyanın liderlik etdiyi qüvvələr isə dövlətlərarası əməkdaşlığa, məhdud siyasi inteqrasiyaya üstünlük verir, dövlətlərin suverenliyinə xələl gətirən əməkdaşlıqdan qaçmağa çalışırdılar. Məhz elə buna görə də onlar vahid valyuta olan avroya və ümumi viza sistemini nəzərdə tutan Şengen Sazişinə qoşulmadılar. Onların fikrincə, bu müqavilələr dövlətlərin müstəqilliyinə və suverenliyinə təhlükə yaradırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, 14 İyun 1985-də Fransa, Almaniya və Benilüks ölkələri arasında imzalanmış, soradan isə digər dövlətlərin də qoşulmuş olduğu Şengen Sazişi onu imzalayan ölkələr arasında sərhədlərin və yoxlama məntəqələrinin tədricən götürülməsini və ləğv edilməsini nəzərdə tuturdu ki, bu da son nəticədə insanların sərbəst hərəkətini təmin edəcəkdi. Böyük Britaniya isə öz sərhədlərinə nəzarəti milli məsələsi hesab edir və bunun dövlətlərin suveren hüquqları çərçivəsində qalmasına tərəfdar çıxırdı. İtaliya (1990), İspaniya və Portugaliya (1991), Yunanıstan (1992), Avstriya (1995), İsveç, Finlandiya, Danimarka (1996) da sazişə qoşuldular. İttifaq üzvü olmayan İslandiya və Norveçin də İttifaq daxilində sərbəst hərəkəti üçün bu iki ölkə ilə 18 May 1999-da anlaşma imzalanmışdır. 5 İyun 2005-də İsveçrə referendum əsasında Şengen Sazişinə qoşulmuşdur. Beləliklə, Böyük Britaniyanı və İrlandiyanı çıxmaq şərtilə, Amsterdam Müqaviləsi Avropa İttifaqına üzv olan ölkələr arasında insanların sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi istiqamətində ciddi tərəqqiyə gətirib çıxardı. Qeyd etdiyimiz kimi, vahid valyutanın qəbul edilməsində də bəzi dövlətlər iştirak etmədilər. Britaniya yenə də vahid valyuta siyasətini dövlətlərin suverenliyinə ziyan vuran amil kimi dəyərləndirdi.

Avropa İttifaqı öz tarixində ən böyük genişlənməyə hazırlaşdığı bir dövrdə daha dərin inteqrasiyaya nail olmaq üçün iş mexanizminin təkmilləşdirilməsini ən vacib məsələlərdən biri hesab edirdi. Nis Müqaviləsi məhz qeyd etdiyimiz məsələlərlə bağlı islahat paketini qəbul etməklə yadda qaldı. Müqavilədə nəzərdə tutulan islahatlar İttifaqın genişlənməsi prosesinin rəvan keçməsinə təmin etməyə yönəlmişdi. Əsas məqsəd də daha sıx əməkdaşlığın vacib olduğu sahələrə xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermə qaydasını şamil etmək idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nis Müqaviləsi müəyyən irəliləyişlərə təkan versə də, dərin, köklü islahatların axıra qədər aparılmasına nail ola bilmədi və bir çox suallar hələ də açıq qalmaqdadır. Nis Müqaviləsi ilə əlaqədar çağırılmış Dövlət və Hökumət Başçılarının Nis Zirvə Görüşündə aparılan müzakirələr aydın göstərdi ki, hələ də üzv dövlətlər arasında müxtəlif məsələlərlə bağlı ciddi fikir ayrılıqları mövcuddur. İttifaq hələ də tam vahid bir qurum kimi çıxış edə bilmir.

Taleyüklü məsələlərə baxışların, yanaşmaların gələcəkdə daha da haçalanacağı ehtimalları qalmaqdaydı. Buna ən bariz nümunə kimi xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermənin tətbiq sahələri ilə bağh müzakirələri göstərmək olar. Məlumdur ki, xüsusi səs çoxluğu ilə səsvermənin yeni sahələrə tətbiq edilməsi həmin sahələrdə dövlətlərin suveren hüquqlarını məhdudlaşdırır, onları veto hüququndan istifadə etməkdən məhrum edir. Ona görə də bəzi dövlətlər buna ciddi müqavimət göstərirdilər. Bu müqavimət hərəkətinin önündə yenə də «qəribə partnyor» sayılan Böyük Britaniya dururdu. Məsələn, Britaniya vahid Avropa valyutası olan avroya qoşulmayacağını bildirməklə bərabər vahid təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti, Avropa İttifaqının Konstitusiyasının yaradılması kimi məsələlərdə də qeyri-müəyyən mövqe tuturdu.

Avropa İttifaqı genişləndikdən sonra tərkibinə yeni ölkələrin daxil olması ilə əlaqədar birliyin bir neçə gələcək inkişaf modelləri işlənib hazırlanmışdır. Onların arasında “pilləlilik inteqrasiyası”, “konsentrik çevrələr Avropası”, “təbəqələşdirilmiş inteqrasiya” modelləridir. İlk iki modellərin əsasında Aİ nin daxilində

olan inkişaf etmiş ölkələri nüvə rolunu oynayır, onların ətrafında isə integrasiyanın dərinliyindən asılı olaraq qalan ölkələr dövrlər formasında yerləşirlər.

“Təbəqələşdirilmiş integrasiya” modelində nəzərdə tutulur ki Aİ genişlənməsi müxtəlif ölkələrdə müxtəlif sürətlə həyata keçəcək. Bu modellərin ikisində integrasiya proseslərinin daha dərinləməsinə yönəldilir.

Kodifikasiya: “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyası

Elmi və siyasi debatların nəticəsində çoxpilləli integrasiya konsepsiyasının kodifikasiyasıdır. Həmin kodifikasiya öz nəzəri sələfinin inad əlamətlərini birləşdirir.

2 oktyabr, 1997-cı il bağlanan Amsterdam müqaviləsi (1 may 1999 il qüvvəyə minib) Aİ haqqında müqaviləyə yeni “gücləndirilmiş əməkdaşlıq nizamnaməsi” adında bir bölmə əlavə etdi.

Həmin nizamnamələr Aİ-nin iştirakçı ölkələrinə Aİ haqqında müqavilədə nəzərdə tutulmuş proseduralardan və mexanizmlərdən istifadə edərkən bir-birilərin arasında “gücləndirilmiş əməkdaşlıqın” yaranmasına imkan verirlər.

“Gücləndirilmiş əməkdaşlıq” terminin paradoksu ondan ibarətdir ki, integrasiya prosesinin progressi yalnız onun şiddətlənməsi ilə mümkündür, bu isə əməkdaşlıq anlayışı ilə təzaddır.

Bu konsepsiyanın başqa bir mübahisəli nöqtəyi-nəzəri Aİ haqqında Müqavilənin 43-cü maddəsinin 1-ci bəndində izah edilən şərtlərdə aşkar olunur. Həmin şərtləri iki qruppaya bölmək olar. Birinci qruppaya hüquqi irsin birliyi ümumi prinsiplərini müdafiyyə edən şərtlərdi, ikincisi isə iştirakçı dövlətlərin maraqlarını müdafiyyə edən şərtlər.

Birinci qrup dörd şərtədən ibarətdir. Bunlar: Aİ məqsədlərini inkişaf etdirmək, müqavilələrdə qeyd olunan prinsiplərə əməl etmək, Aİ vahid təşkilat strukturunun tərəfdarı olmaq, və “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyasına yalnız başqa yolu olmamaq şərtiylə müraciyyə etmək.

İkinci qrup qalan üç şərti birləşdirir. Bunlar: 1.“gücləndirilmiş əməkdaşlıq” – da Aİ-nin bütün ölkələrinin iştirak lazımlığı, 2.Həmin dövlətlərin səriştələrinin,

haqqlarının və maraqlarının toxunmamazlıqları, və bu mexanizmin tamamilə açıq xarakteri.

Konsepsiyaynan şərtlərin ziddiyəti yuxarıda göstərilən kimi 43 maddənin 1-ci bəndində üzə çıxır. Bir tərəfdən bu əməkdaşlıq konsepsiyasıdır, obiri tərəfdən isə həmən konsepsiya yalnız məqsədlərin müqavilədə qeyd olunan prosedurlara riayət etməmək halında yeridilməlidir. Belə hallar iştirakçı ölkələrin normal halda bir razılaşmaya gələ bilməyəndə peyda olunur. Əsas məsələ onadır ki, bu konsepsiyada bütün ölkələr iştirak edə bilməz, yalnız onların bir hissəsi, və kodifikasiya variantında həmən konsepsiyaya qalan ölkələrin qoşulması nəzərə alınmayıb, ona görə də qalan ölkələrin maraqlarına zərər vurulur.

Aİ-də “gücləndirilmiş əməkdaşlıq” əsasında qərar vermək üçün 43 maddənin 1-ci bəndində lazım olan ölkələrin kəmiyyəti göstərilir. Onların sayı Portugaliya, Fransa və Almaniyanın təklif etdiyi 2 variantın qarışığıdır. Həmən variant “sadə çoxluluq” adlanır, və onda qeyd olunur ki həmən ölkələrin sayı ən azı səkkizə çatmalıdır, başqa sözlə - səkkiz ölkənin birgə gərəyi bütün Aİ yetməlidir, bu isə yenə də birliyin iştirakçıları arasında real əməkdaşlığın formalaşmasına mane olacaq, və bu “sadə çoxluluq” konsepsiyası gələcəkdə “ölü normaya” çevrilə bilər.

“Gücləndirilmiş əməkdaşlıq”-ın həyata keçirilməsi üsulu “Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Müqaviləsinin” 11-ci maddəsində, və “Aİ Müqaviləsində” 40 maddədə təstib edilir. Onların arasında fərq Avropa Komissiyasına və Parlamenta verilən səlahiyyətdədir.

Hərhalda son qərar Avropa Şurasına məxsusdur. Hansısa ölkə öz “veto” haqqını həyata keçirsə, qərar yenə də Şuraya ötürülür, və tamhəmrəylik şərtiylə qəbul edilir.

Bunlardan aydın olur ki, əməkdaşlığın gücləndirilmə prosesi formalaşmış milli əlaqələr arasına dövlətarası elementini də əlavə edəcək. Aİ hüquqi irsin bir neçə səviyyəyə bölünməsi beynəlxalq qaydaların daha da güclənməsinə, ancaq Aİ effektivliyini onların həyata keçirilməsinin çətinləşdirilməsi ilə aşağı salacaq. Ona görə də, düzqün “ağırlıq mərkəzinin” axtarılışı artıq dərəcədə faydalıdır. Belə

“mərkəz” bir tərəfdən integrasiyanın çoxpilləli formasında fəaliyyətini idarə edər, obiri tərəfdən isə bütün ölkələrin birgə çalışdığı sahələri inkişaf etdirər.

“Gücləndirilmiş əməkdaşlıq” konsepsiyası ola bilər, öz ziddiyyətinə, məhdudluquna və müəyyən olmadığına görə o «ni chair ni poisson» kimi təsvir edilə bilər. Heç bir formada nə çoxpilləli integrasiyanın tərəfdarlarını, nə də əleyhdarlarını qanə etmir. Birinciləri –effektiv olmadığına, ikinciləri isə - qalan ölkələrin maraqlarını nəzərə almamağa görə. Bu kodifikasiyanın gələcək islahatı konsepsiyanın hər iki tərəfdən olan qüsurlarının aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

Avropa İttifaqının 2004-cü ildə baş vermiş genişlənmə ən əhəmiyyətli bir hadisə idi or vaxtları ittifaqa 10 ölkə daxil olmuşdur, daha sonra Rumıniya və Bolqarıstan daxil oldu. Hal hazırda Xorvatiya ilə fəal sövbətlər aparılır və artıq 2011-ci ilə planlaşdırılmış gəbulu 2009-cü ilə keçirildi. Aİ-na iddia edən ölkələr arasında Balkan ölkələri, İspaniya və Türkiyədir. Açıqcasına qeyd etməliyik ki bu genişlənməyə çox ehtiyatla yanaşırlar. Əsasən də bu məsələ Türkiyə ilə bağlıdır. Lakin son nəticələr onu subut edir ki, Avropada integrasiya prosesləri davam etməlidir.

Ümumilikdə genişlənmə necə nəticələnicək parametrlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Yeni üzv ölkələr daha çox effekt əldə edəcəklər nəin ki Köhnə Avropa ölkələri;

Miqrasiya miqiyasının yüksəlməsi əsasəndə Şərqi-Qərbi istiqamətində;

2009-cu ildən sonra iddia olan ölkələr üçün gəbul şərtləri daha da sərtləşdirilə bilər.

Əlbətdə, Aİ-nin genişlənməsinin əsas məqsədlərindən biri bu Avropada sülhün təminatıdır. Bundan başqa əsas məqsədlər qrupasına Qərbin və şərqin birləşməsi nəticəsində Aİ dünyanın ən iri dövlətə çevrilməsidir. Lakin ən əsas məqsədi birinci növbədə Avropada ən əlverişli iqtisadi mühit yaratmaqdır. Qeyd etməliyik ki, bu problem lə bağlı yəni Aİ genişlənməsi nəticəsində hansı

makroiqtisadi nəticələr necə olacaq haqqında çox saylı tədqiqatlar hətta modellərdə tədqiq olunur. Belə ki, Avstriya institutu tərəfindən PREPARITY proqramının çərçivəsində hazırlanmış modelində aşağıdakı nəzəri iqtisadi effektlərin əldə edilməsi mümkünlüyü göstərilmişdir:

- ticarət sferasında – ticarət xərclərin enməsi, əsasən gömrük baryerlərin ləğv edilməsi nəticəsində;

- Aİ-da daxili bazarında məhsuldarlığın artması və qiymət rəqabətinin kəskinləşməsi;

- İntegrasiyanın istehsal amillərinin hərəkətində Qərbi-Şərqi istiqamətinin aktuallaşması;

- Əmək resurslarının istehsal amilinin hərəkəti kimi qərbi-Şərqi və Şərqi Qərbi inteqrasiya istiqamətinin aktuallaşması

Bu proqramın təsisçiləri qeyd edirdilər ki, inteqrasiya iki mərhələdə həyata keçiriləcəkdir. Birincə mərhələdə 2005-ci ildə «lyuksenburq qruppası» (Macarıstan, Kipr, Polşa, Sloveniya, Çexiya, Estoniya), 2007-ci ildə «xelsink qruppu» (Bolqarıstan, Latviya, Litva, Malta, Rumıniya və Slovakiya). Bundan başqa təhlilçilər qeyd edirlər ki, MŞA ölkələrinin ÜDM 10 dəfə çox artacaq nəin ki Köhnə avropa ölkələri. Hesablamalara görə Köhnə üzvlərindən ən çox xeyir əldə edən ölkələrin içində Avstriya, Almaniya, İtaliya olacaq, amma Danimarka, İspaniya və portuqaliya zəif artım templərinə nail olacaq.

Ticarət sferasında MŞA ölkələri Gömrük ittifaqının üzvü olaraq ümumi qəbul olunmuş gömrük tariflərinin istifadəsinə və ümumilikdə ticarət siyasətə qoşulurlar. Bundan başqa Aİ daxili bazarında ölkələr arasında sərhədlərdə şəffaflyq yaranır, yəni sərhəd nəzarəti ləğv olunur. Burada ticarət sferasından başqa nəqliyyat koridorlarının istifadəsində də effekt yaranır yəni sərhədlərin açılması nəqliyyat xərclərini azaldır. Hal-hazırda bu xərclərin azalması 5-10% arasındadır. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, üeni üzv olmuş ölkələrdə xarici ticarət baryerlərinin ləğv edilməsi nəticəsində dövlət büdcəsinə cəlb edilmiş ayırmaların həcmi azaldı, belə ki bu azalma ÜDM-un 1-1,5% təşkil etmişdir. Ancaq MŞA ticarət xərclərinin

azalması bu problemini xeyləm üstəliyə bildi. Belə ki, ticarət xərclərin azalması MŞA ölkələrində istehsal olunmuş məhsullarını rəqabətqabiliyyətini artırdı. Bundan başqa MŞA ölkənin Aİ daxil olması tranzit potensialını gücləndirə bildi. Belə ki, MŞA ölkələrin ixracın 70% və idxalın 2/3 Aİ məxsusdur. MŞA ölkələri reixrac əməliyyatlarının həcmi artıraraq üçüncü ölkələr üçün strateji tərəfdaşlarına çevrildi. Ona görə də genişlənmə çərçivəsində ticarət effekti asimetrik cəhətdən həmişə artacaq yə ni ueni üzv ölkələr üçün o həmişə artacaqdır. Aİ köhnə üzvlər üçün ticarət effekti ÜDM 0,05% artımı ilə nəticələndi, deməli asimetrik artımı baxımından hər bir yeni qoşulmuş ölkə bu ölkələr üçün əlavə faizinin yaranmasına səbəb olacaq. Hesablamalar göstərir ki ən çox xeyir görən ölkə Avstriyadır, onun ÜDM 0,25% artımıdır, müqayisə üçün Niderland, Fransa, İrlandiya, İtaliyada artım tempi 0,1-0,2% təşkil etmişdir. Artıq qeyd etməyimizə görə yeni üzvlər üçün ÜDM artımına təsir edən ticarət effekti 10 dəfədən çox olacaq. Məsələn Macarıstanda 2004-2009-cü illər ərzində ÜDM-un artım tempi 4,5% artmışdır, Polşa və Çexiyada bu artım 2,5% təşkil etmişdir. Ancaq onuda qeyd etməliyik ki ticarət effekti yeni üzvlərin dövlət büdcələrinə saldosa, ticarət balansına və tədiyə balansının cari əməliyyatlar hesabına belə də yaxşı təsir etmədi. İdxalın artımı saldonun mənfi olmasına şərait yaratdı, belə şəraitdə MŞA ölkələri Aİ büdcəsinin vəsatlərindən daha çox asılı vəziyyətinə düşdü.

Aİ-nin üzv ölkələrin sayının artması onun daxili bazarın miqiyasının genişlənməsi deməkdir. Ona görə də yeni üzv ölkələrinə daha çox rəqabət təzyiqi artacaq, əlbətdə bunu köhnə ölkələr üçün demək olar. Lakin köhnə ölkələrin yüksək texnologiyalı istehsal infrastrukturun mövcudluğu nisbətən təzyiqin təsirini azaltır. Ancaq nəzərə alaraq ki rəqabət təzyiqi birinci növbədə istehsalın keyfiyyət cəhətdən artırır demək olar ki, MŞA ölkələrinə yönəldilmiş investisiyaların mənimsənilməsi daha səmərəli şəkildə həyata keçiriləcəkdir. Belə ki, daxili bazarın genişlənməsi nəticəsində istehsal miqiyasının artımı və istehsalın xərclərin azalması nəticəsində qiymətlərin səviyyəsinin enməsinə qətirib çıxardacaq.

Nəticədə bu amil Köhnə və Yeni Avropada istehsal potensialın artımına gətirib çıxardacaq.

Beləliklə müəyyən olunmuşdur ki, genişlənmə MŞA ölkələrinə səmərəli şəkildə təsir etdi əsasən də məhsuldarlıq sferasında buda ümumilikdə qiymətlərin artım tempinin azalmasına şərait yaratmışdır. Hesablamalar göstərir ki ortaillik perspektivdə istehsalın məhsuldarlığı 2-3% səviyyəsində artacaq, həmin vaxtda köhnə üzvlərin bu göstərici 0,5% təşkil edəcək. Bundan başqa təhlil göstərir ki köhnə üzvlərdən əsasən kiçik ölkələr daha yüksək artım müşahidə olunacaqdır, təxminən 0,75%. Bunu əsasən onunla əlaqələndirmək olar ki Köhnə Avropanın iri ölkələrin payına daha çox xərclərin həcmi düşəcək, belə ki nəzərə alaraq ki genişlənmədən qabağ bütün müdafiə xərcləri məhz bu ölkələrin hesabına maliyyələşirdisə MŞA ölkələrin müdafiə potensialı modernləşdirilməsinə ehtiyac varsa təbii ki bu xərclər daha da çoxalacaqdır.

Assimetrik nöqtəyi cəhətdən Aİ-nın kiçik ölkələrin ÜDM daha sürətlə artacaq nəin ki iri ölkələrdə. Proqnozlara görə 2010-cu ilə kimi Belçikada, Avstriyada, Finləndiyada və İrlandiyada ÜDM 0,5% artacaq və ümumilikdə gələcək illərdə artımın illik tempi azalacaq. Genişlənmənin hesabına əmək məhsuldarlığın artımı birinci növbədə onunla izah etmək olar ki, burda müəyyən şəkildə əmək qüvvəsi və işsizliyin arasında kompromisin axtarılması məsələsi əsas olacaq. Belə ki, əmək qüvvəsinə tələbin enməsi işsizliyi artacaq, ona görə də birinci növbədə bu tələbin artması istehsal qüvvələrin səfərbərliyi əsas məsələyə çevriləcəkdir.

Möhkəm valyuta kursunu və bir vaxid məhsuluna əmək haqqına görə sərf olunan nisbi xərclərini ifadə edən rəqabətqabiliyyətlik bu dövrdə yenəcək. Qiymətlərin dinamikası enəcək oda çarı qiymətlərdə ÜDM-da artımının enməsinə səbəb olacaq, buda verqilərin azalmasına və ümumilikdə dövlət büdcəsinə neqativ təsir edəcək. Əmək məhsuldarlığın artımı qəlirlərin bölüşdürülməsinə də təsir edəcək, belə ki mili qəlirdə əmək haqqının payı azalacaq, yəni mənfəət əmək haqqının enməsinə görə artacaq. Oda ümumilikdə Aİ-da orta illik əmək haqqının enməsinə gətirib çıxardacaq.

İnvestisiyaların yatırımlarına görə qeyd etməliyik ki Aİ çərçivəsində sərbəst daxili bazarın dörd prinsipi reallaşır – əmtənin, xidmətlərin, kapitalın və insanların sərbəst hərəkəti. 1989-cu ildən xarici ticarət və birbaşa xarici investisiyalar Şərqi və Qərbi arasında yaranan inteqrasiyanın ən əsas mexanizmləri kimi çıxış edirdilər. 1989-1999-cü illər periodunda adam başına düşən kapital qoyuluşuna görə Macarıstan birinci yer tuturdu, baxmayaraq ki həcmə görə Polşa daha da üstəliyirdi.

Bir başa xarici investisiyalar istehsal məqsədləri üçün sərf olunan əsas fondların yığılmasına, modernləşməsinə kömək edir ona görə də gələcək artımı üçün mühüm amili kimi çıxış edir. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin Aİ-na inteqrasiyası nəticəsində onların iqtisadiyyatına investisiyaların axını gücləndi bu onunla izah olunur ki, yeni üzv ölkələrdə investisiya tələb edən sahələrin ixracyönümlüliyünün artması Aİ-nin ümumilikdə rəqabətqabiliyyətinin güclənməsinə kömək edəcəkdir. Aİ-na daxil olması isə MŞA-rin investisiya risklərini azaltır ona görə ki, əslində onların makroiqtisadi vəziyyəti əslində Aİ-nin mərkəzi bankının tərəfindən nəzarət edilir. Nəzarətin əsasında investisiya mühiti birinci növbədə faiz hətlərinin artması və ya enməsi əsasında tənzimlənəcək o da qısamüddətli vaxtda Aİ-nin investisiya potensialının zəifləməsinə gətirib çıxardacaq. Faiz hətlərinin artması nəticəsində kapitala əlavə tələbini nəzarət alaraq təsərrüfat inkişafının zəiflənməsinə səbəb olacaq. İnvestisiya dinamikasının artması makroiqtisadi indikatorları dəyişdirərək avronun kursuna təsir edəcək. Kapitala əlavə tələbi birbaşa investisiyaların maliyyələşməsinə sərf edəcək o da faiz hətlərinin artmasına səbəb olacaq. Bu proses köhnə üzv ölkələrdən kapitalın çıxması ilə nəticələnəcəkdir buda onların ÜDM enməsinə səbəb olacaq. Belə ki, Köhnə Avropa tərəfindən yönəldilmiş bir başa investisiyaların hesabına Macarıstanda ÜDM artması 1%, Polşada – 0,75%, Çexiyada isə 0.5% müşahidə olundu. Beləliklə, yeni üzvlər Qərbi-Şərqi investisiyaların axını hesabına daha çox xeyir əldə edəcəklər. Ancak o demək deyil ki, köhnə üzvlər heç bir xeyir əldə

etməyəcəklər birinci növbədə onlar öz kapitallarına yüksək mənfəətli məkan tapa bildilər.

Avropa İttifaqının genişlənməsi bir əsas problemi aktuallaşdırdı – miqrasiya miqyasının güclənməsi. Almaniya, Avstriya və Skandinaviya ölkələri MŞA ölkələri ilə bir sərhəddə olaraq kütləvi miqrasiyadan daha çox təhlükə görürlər. Belə ki, əqər Aİ çərçivəsində MŞA ölkələrin əməkdaşlarına tam sərbəst yerdeyişməsi icazə verilsə onda onların əmək bazarlarına yüksək təziq ola bilər buda ümumilikdə sosial problemlərin yaranmasına şərait yaradar. Əlbəttə əmək haqqı həcmində mövcud fərq, əmək haqqı Mərkəzi və Şərqi Avropanın ölkələrində Qərbi Avropanın 40%-ni təşkil edir kütləvi və iri miqyaslı miqrasiyasına səbəb olar. Ona görə də Avstriya və Almaniya sərhəd yəni ölkələri kimi yeddi illik sərbəst hərəkətinin məhdudiyətini təklif ediblər. Proqnozlara görə qeyd olunur ki, genişlənmənin ilk günlərində MŞA ölkələrindən təxminən 335,8 min nəfər insan emiqrasiya edərdi onadn 218,4 min nəfər və ya 65% Almaniya, 146,9 min və ya 12,1% Avstriya. Hazırki hesablamalara görə emiqrasiya təxminən 150,5 min nəfəri əhatə edib.

Beləliklə, miqrasiyanın müsbət cəhətlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

İmmiqrasiya Aİ müəssisələrinə daha çox məhsul istehsal etməsinə şərait yaradacaq; İstehsal olunmuş məhsulunda əmək haqqı xərcləri aşağı düşəcək;

Birbaşa investisiyaların hesabına MŞA ölkələrində yeni iş yerləri açılacaq o da Qərbi Avropanın əmək bazarına təsir edən təziqini azaltacaq;

Qərbi Avropada əmək bazarında yüksək rəqabətin yaranmasına görə ümumilikdə həyat səviyyəsinin artması perspektivdə gözləniləcəkdir.

FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN Aİ İLƏ QARŞILIQLI İQTISADI ƏLAQƏLƏRİ VƏ ƏSAS PROBLEMLƏRİ

2.1. Avropa İttifaqı ilə hərtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının prioritet sahəsi kimi

Hazırda Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ticarət dövriyyəsinə görə Aİ-nin ən böyük tərəfdaşdır. Bunu nəzərə alaraq, Aİ Azərbaycanda özəl sektorun inkişafında, sahibkarlıq üçün şəraitin yaradılmasında, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində və s. məsələlərdə çox maraqlıdır və bu istiqamətdə texniki yardım etməkdədir.

Cədvəl 4. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin dinamikası (mlrd. ABŞ dolları ilə)

İllər	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İdxal	2.6	3.5	4.2	5.3	5.7	7.2	6.1	6.6	9,8	9,7
İxrac	2.6	3.6	4.3	6.4	6.1	47.8	14.7	21.4	26,5	23,9
Dövriyyə	5.2	7.1	8.5	11.7	11.8	55.0	20.8	28.0	36,3	33,6
Balans	-0.04	0.1	0.1	1.1	0,3	40.6	8.6	14.8	16.7	14,2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolunu seçmiş ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsi davamlı şəkildə artmışdır. Bu baxımdan, son on il üçün Azərbaycanın idxal və ixracının dinamikasını nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur.

Xarici ticarət dövriyyəsinin artması nəticəsində, son onillikdə ölkəmizin dünya ixracatında payı əhəmiyyətli şəkildə artaraq 2009-cu ildə 0.2% təşkil etmişdir. Müqayisə üçün bildirək ki, bu göstərici 2000-2004-cü illərdə orta hesabla 0.036% olmuşdur. Göründüyü kimi, hətta qlobal iqtisadi böhran dövründə də Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri böhrandan əvvəlki dövrlə müqayisədə

xeyli yüksək olmuşdur. Bu artımı şərtləndirmiş əsas amil qismində 2008-ci ildə dünya bazarında neftin qiymətinin əhəmiyyətli şəkildə yüksəlməsi çıxış etmişdir.

Xarici ticarətin əmtəə strukturunun qeyri-neft və neft-qaz əmtəə qrupları üzrə təhlili göstərir ki, son dövrlərdə Azərbaycanda xarici ticarət dövriyyəsinin həcmnin artması əsasən ixracın, xüsusilə də neft-qaz sektoru üzrə ixracın həcmnin artması və bu məhsullar üzrə dünya qiymətlərinin yüksəlməsi ilə şərtlənmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ixracında neft sektorunun payı 2008-ci ildə 97.03%, 2009-cu ildə 91.7% və 2010-cu ildə 94.14% təşkil etmişdir ki, bu da ixrac gəlirlərinin dünya enerji bazarının konyukturundan birbaşa asılılıqda olmasından xəbər verir.

Təhlil göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri üzrə artım dinamikası Avropa iqtisadi məkanına daxil olan ölkələrlə ticarət üçün də xarakterikdir.

Belə ki, 2010-cu ildə Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə ümumi ticarət ticarət dövriyyəsinin həcmi 12.5 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1.1 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 11.4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Aİ ölkələri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 10.3 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. 2005-2010-cu illəri əhatə edən son altı illik dövr ərzində Aİ ilə Azərbaycan arasında ticarətin həcmində sürətli artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, bu dövr ərzində orta illik artım ticarət dövriyyəsi üzrə 239.6%, ixrac üzrə 382.9% və idxal üzrə 103.1% təşkil etmişdir.

Təbii ki, Aİ iqtisadiyyatı ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının həcmi müqayisə olunmayacaq dərəcədə fərqli olduğu üçün, Aİ-nin xarici ticarətində Azərbaycanın xüsusi çəkisi çox aşağıdır.

Statistik hesablamalar göstərir ki, hazırkı göstəricilərə əsasən Azərbaycan Aİ-nin idxalında 33-cü, ixracında 60-cı və ümumi ticarət dövriyyəsində 39-cu yeri tutur. Bundan başqa, MDB ölkələrindən Aİ-yə edilən ixracın 5%-i və MDB ölkələrinin Aİ-dən idxalının 1,6%-i Azərbaycanın payına düşür.

Cədvəl 5. 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində Avropa iqtisadi məkanı ölkələrinin xüsusi çəkisi

Ölkənin adı	İxracda, %	İdxalda, %	Xarici ticarət dövriyyəsində ,%
İtaliya	32.98	1.79	25.62
Fransa	8.69	2.06	7.13
İspaniya	0.84	0.29	0.71
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı	0.03	4.59	1.11
Yunanıstan	1.19	0.18	0.96
Bolqarıstan	0.64	0.20	0.53
Almaniya	2.84	0.15	2.21
Niderland	0.60	0.70	0.63
Sloveniya	0.0	0.09	0.02
Rumıniya	0.44	0.35	0.42
Lüksemburq	0.0	0.15	0.04
Portuqaliya	1.05	0.01	0.81
Belçika	0.01	0.67	0,16
Avstriya	0.0	1.33	0.32
Polşa	0.03	0.39	0.11
İsveç	0.0	0.65	0.15
Latviya	0.02	0.10	0.04
Çexiya	0.0	0.57	0.14
Litva	0.01	0.40	0.10
Kipr	0.18	0.08	0.15
Slovakiya	0.0	0.27	0.07
Danimarka	0.0	0.20	0.05
Estoniya	0.0	0.10	0.03
Finlandiya	0.0	0.60	0.14
Macarıstan	0.0	0.22	0.05
İrlandiya	0.0	0.12	0.03
Xorvatiya	3.69	0.03	2.82
Aİ-27 üzrə cəmi	53.24	16.29	44.52
Lixtenşteyn	0.0	0.0	0.0
Norveç	0.01	0.15	0.04
İslandiya	0.0	0.0	0.0
Avropa iqtisadi məkanı üzrə cəmi	53.25	16.44	44.56

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi.

Cədvəl 6. 1994-2013-cü illərdə Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə ticarət münasibətlərinin inkişaf dinamikası (mln. ABŞ dolları)

İllər	Ümumi ticarət dövriyyəsi	O cümlədən:		
		İxrac	İdxal	Saldo +; -
1994	153,3	85,5	67,8	17,7
2000	1280,9	1053,7	227,2	691,0
2010	11829,0	10158,0	1671,0	8487,0
2012	14202,5	11529,5	2673,0	8856,5
2013	15276,2	11513,4	3762,8	7750,6
1994-2013-cü illər ərzində artım.	99,6 dəfə	134,7 dəfə	55,5 dəfə	437,9 dəfə

Mənbə: www.azstat.org AR DSK rəsmi saytı

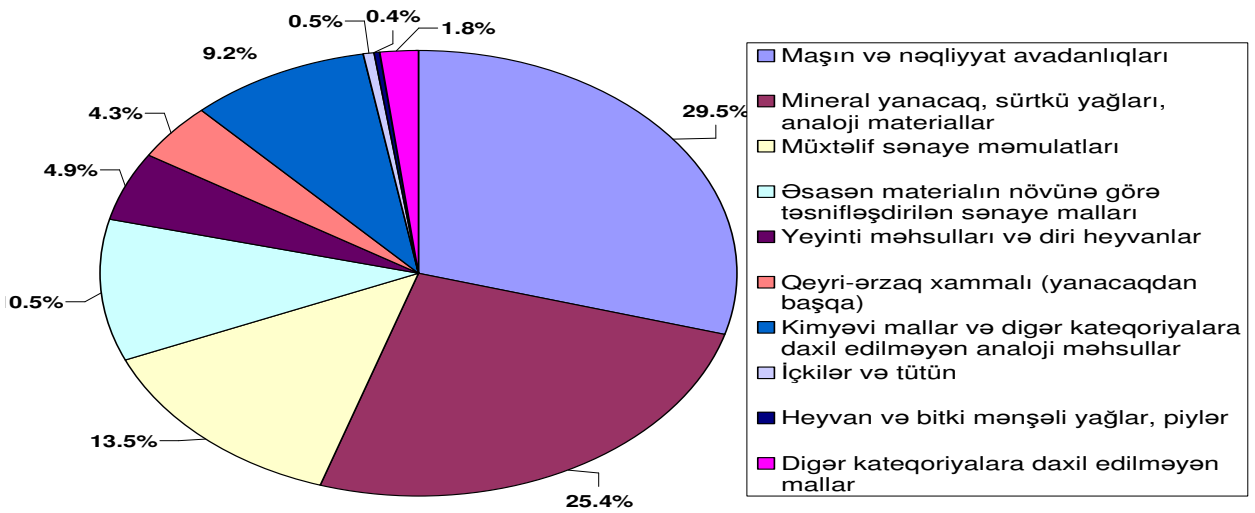
Azərbaycanla Aİ arasında idxal və ixracın əmtəə strukturunun təhlil edilməsi üçün Aİ-nin bütövlükdə idxal-ixracının əmtəə dövriyyəsinin nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur. Şəkil 1-dən görüldüyü kimi, Aİ-nin idxalının əmtəə strukturunda əsas yeri maşın və nəqliyyat avadanlıqları (29.5%), mineral yanacaq, sürtkü yağları və analogi məhsullar (25.4%), müxtəlif sənaye məmulatları (13.5%), kimya məhsulları (9.2%) tutur. Maraqlıdır ki, Aİ-nin ixracının da əsas hissəsini məhz adı çəkilən məhsullar təşkil edir. Belə ki, Şəkil 2.2-də olan məlumata əsasən Aİ-nin ixracında maşın və nəqliyyat avadanlıqları (42.5%), kimya məhsulları (17.5%), əsasən materialın növünə görə təsnifləşdirilən sənaye malları (12.7%), müxtəlif sənaye məmulatları (10.4%) üstünlük təşkil edir.

Şəkil 2. 2013-cü ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində Avropa İttifaqının payı

	Xarici ticarət dövriyyəsi		İxrac		İdxal	
	mln.dollar	%	mln.dollar	%	mln.dollar	%
Avropa İttifaqı	15.276,2	44,0	11.513,3	48,0	3.762,8	35,1
MDB	4.062,9	11,7	1.509,6	6,3	2.553,2	23,8
Digər ölkələr	15.348,8	44,3	10.952,5	45,7	4.396,5	41,1

Mənbə: www.azstat.org AR DSK rəsmi saytı

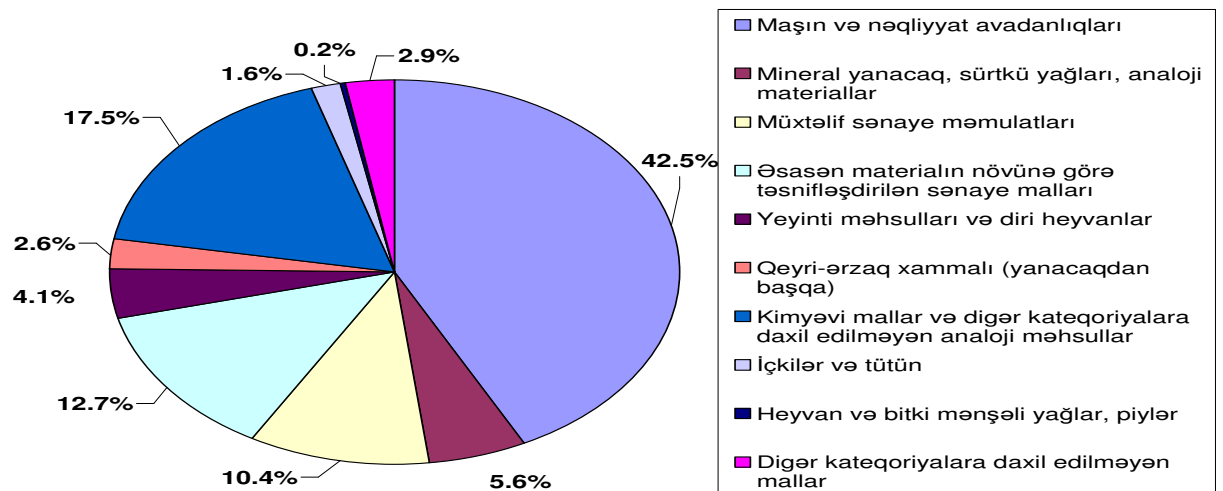
Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə Aİ-nin idxalının əmtəə strukturu

Mənbə: Eurostat.

Aİ-nin ümumi idxal və ixracı üçün xarakterik olan mənzərə Aİ ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı ticarətin məzmununu şərtləndirir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ki, dünya üzrə ticarətdə olduğu kimi, Azərbaycanın Avropaya ixracında (Avropanın Azərbaycandan idxalında) da yanacaq və mədənçıxarma məhsulları, Azərbaycanın Avropadan idxalında (Avropanın Azərbaycana ixracında) isə maşın və nəqliyyat avadanlıqları üstünlük təşkil edir.

Şəkil 3. Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı üzrə Aİ-nin ixracının əmtəə strukturu

Mənbə: Eurostat.

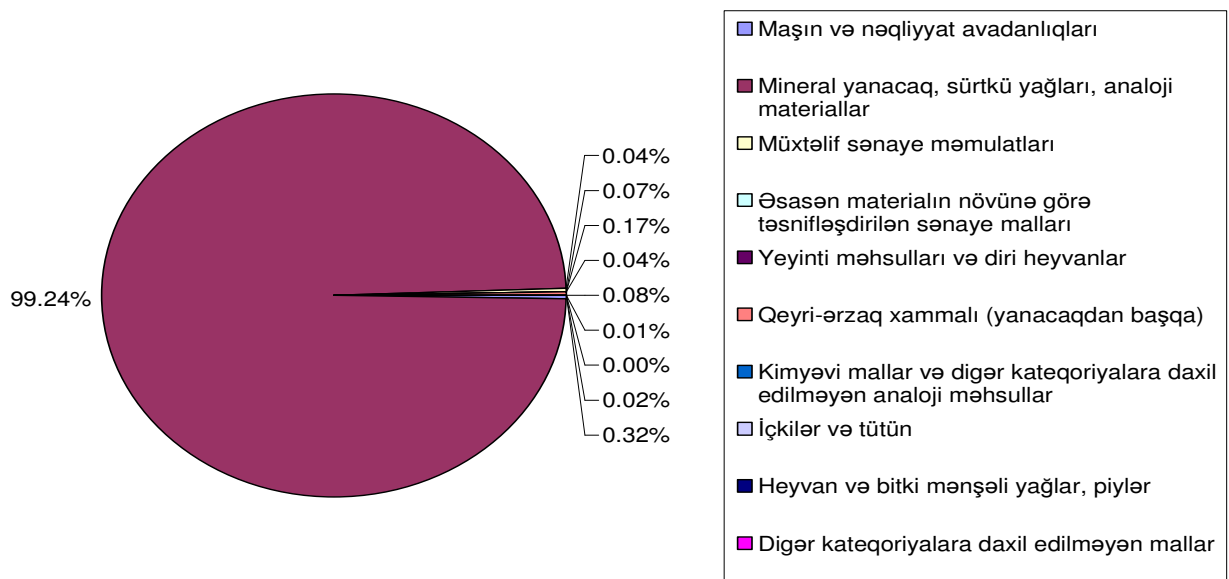
Göründüyü kimi, Azərbaycanın Avropaya ixracının 99%-i mineral yanacaq, sürtkü yağları və analogi məhsullardan ibarətdir. Şək. 3 və Şək. 4 Azərbaycanla Aİ arasında ticarətin əmtəə strukturunu daha aydın şəkildə ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Aİ-nin ümumi idxalında 0,6%-lik paya malik olsa da, mineral yanacaq məhsulları üzrə idxalında 2,5%-lik paya malikdir. Aİ-nin yanacaq məhsulları üzrə idxalında Azərbaycan öz xüsusi çəkisinə görə 8-ci yerdə olan ölkədir. Bu faktlar iqtisadiyyatının ümumi həcminə görə kiçik ölkə hesab olunan Azərbaycanın Aİ-nin enerji məhsulları ilə təminatında mühüm rol oynamasını bir daha əyani şəkildə nümayiş etdirir.

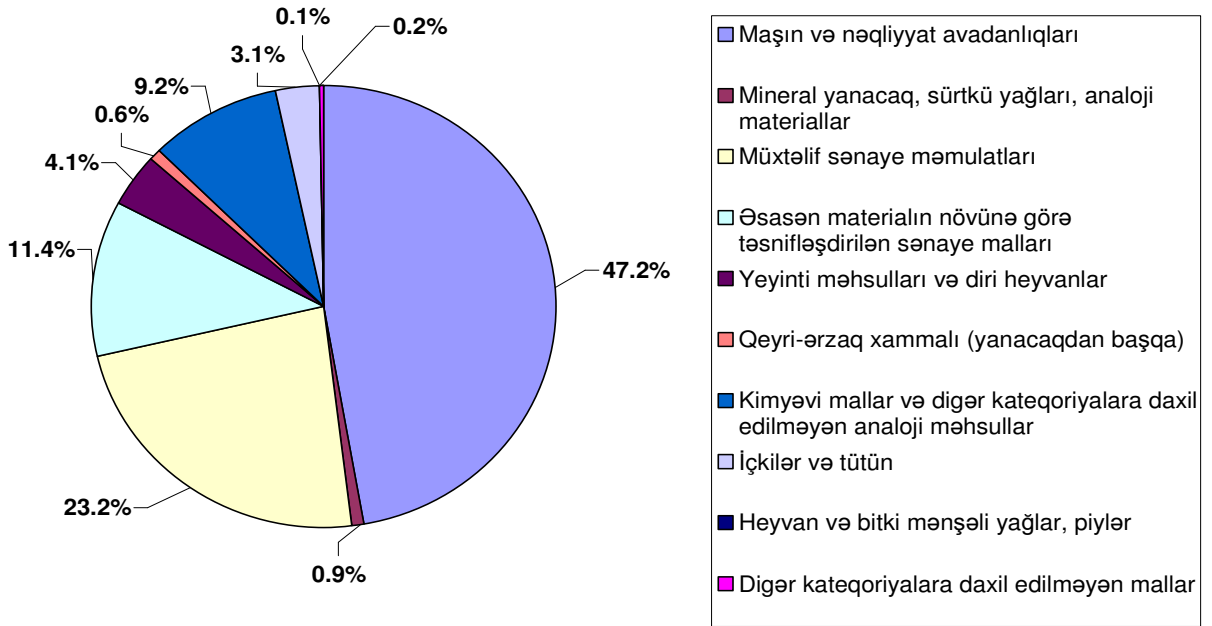
Eyni zamanda, bu fakt hazırda Azərbaycanın Aİ tərəfindən tətbiq edilən güzəştli ticarət siyasətindən kifayət qədər bəhrələnmədiyini də göstərir. Belə ki, qeyri-neft sektoru məhsulları üzrə Azərbaycana verilən güzəştlərdən ən yaxşı halda 58,5% istifadə edilmişdir.

Şəkil 4.

Aİ-nin Azərbaycandan idxalının əmtəə strukturunu

Aİ-nin Azərbaycana ixracının əmtəə strukturu

Mənbə: Eurostat.

Qeyri-neft məhsulları ixracı üzrə Aİ-nin GSP sistemi çərçivəsində böyük güzəştlər əldə etmək hüququna malik olsaq da, hazırda bu güzəştlərdən istifadə səviyyəsinin xeyli aşağı olmasının bir sıra səbəbləri var. Şübhəsiz ki, Azərbaycan mallarının Avropa bazarlarına çıxışı yolunda ən böyük maneə standartlaşdırma sahəsindəki vəziyyətlə əlaqədardır. Yerli istehsalçılar Avropa bazarlarında bir çox sektorlar üzrə mövcud qaydalara (texniki standartlar, keyfiyyət, sağlamlıq və təhlükəsizlik məsələləri) lazımi səviyyədə əməl edə bilmirlər. Habelə, malın mənşəyinin müəyyən edilməsi, texnoloji tələblərə riayət olunması və tələb olunan sənədlərin əldə edilməsindəki çətinliklər, eləcə də bunun üçün lazım olan xərclərin yüksək olması kimi problemlər də qeyd olunmalıdır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın AİM-ə daxil olan ölkələr, o cümlədən Aİ ilə xarici ticarət əlaqələrində aşağıdakı problem və maneələr mövcuddur:

- Azərbaycan idxal məhsullarının sayına nisbətə xeyli az sayda məhsul ixrac edir. Ölkənin ixrac etdiyi mallar arasında əsas yeri xammal və enerji

daşıyıcıları tutur. Bundan əlavə, ixrac edilən enerji məhsullarının çeşidi də məhduddur;

- Ölkə ixracında qeyri-neft, son və yüksək texnoloji məhsulların payı azdır;
- Azərbaycan məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına ehtiyac var;
- Satış kanallarının müəyyən edilməsinə yönəlmiş xarici bazarlarda

marketing təhlili işinin təşkili təkmilləşdirilməlidir;

- Ölkədə istehsal oluna bilən maşın və avadanlıq, qara və əlvan metallurgiya sənayesi məhsulları, kimya və neft-kimya məhsulları və bəzi istehlak məhsullarının idxalının artması müşahidə olunur;

- Son illərdə Azərbaycanın ixracda (xüsusən neft və neft məhsulları üzrə) əsas tərəfdaşı olan İtaliyanın və Fransanın bazarlarına Azərbaycan mallarının çıxışı sahəsində advalor tarif ekvivalenti ilə ifadə olunmuş tarif proteksionizminin səviyyəsi (2008-ci il üçün) 66%-ə bərabərdir. Şübhəsiz ki, bu, xeyli yüksək göstəricidir (beynəlxalq ticarət təcrübəsində 50%-ə yaxın göstərici artıq çox yüksək hədd hesab olunur);

- Azərbaycan məhsullarının ixrac bazarlarında digər ölkələrin təchizatçıları tərəfindən kəskin və bəzi hallarda isə qeyri-sağlam rəqabətin olması;

- Azərbaycanın qeyri-neft ixracı Aİ-nin Ümumi Güzəştlər Sistemi çərçivəsində böyük güzəştlər əldə etmək hüququna malik olsa da, hazırda bu güzəştlərdən istifadə səviyyəsi xeyli aşağıdır (2009-cu ildə təqribən 58,5%);

- İstehsalçılar xarici bazarlarda, xüsusən də Qərbi bazarlarında bir çox sektorlar üzrə mövcud qaydalara (məsələn, texniki standartlar, keyfiyyət, sağlamlıq və təhlükəsizlik məsələləri) lazımı səviyyədə əməl etmir və ya onların bu bazarlara effektiv çıxış imkanları yoxdur. Xüsusilə, standartlaşdırma sahəsindəki vəziyyət Azərbaycan mallarının Avropa bazarlarına çıxışı yolunda böyük maneədir.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanın Aİ ilə ticarət əlaqələrinin yuxarıda göstərilən problemlərin həlli nəzərdə tutulmaqla təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə potensial imkanların daha çox və səmərəli

reallaşdırılmasına, eləcə də bu vaxta qədər əldə olunmuş uğurların artırılmasına səbəb olardı.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın Avropa ilə ticarət əlaqələrinin əsasında enerji sektorunun dayanması ölkəmizin Avropa ölkələri ilə birgə uğurla reallaşdırdığı enerji layihələri ilə bağlıdır. 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycanın Avropa ölkələri, eləcə də dünyanın digər aparıcı ölkələri ilə enerji sektorunda uğurlu əməkdaşlığının əsası qoyulmuşdur.

Azərbaycanın neft sənayesi tarixində ən böyük hadisə kimi qiymətləndirilən və mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik olan “Əsrin müqaviləsi” Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (AÇG) yataqlarının işlənməsi üzrə imzalanmışdır. Bu müqavilə çərçivəsində Böyük Britaniya və Norveçlə bərabər, ABŞ, Yaponiya, Rusiya Səudiyyə Ərəbistanı və Türkiyə dövlətlərinin tanınmış şirkətlərinin Azərbaycanın neft sənayesinə iri həcmli investisiya qoymağa razılıq vermələri digər yataqların işlənməsi problemini də həll etmişdir. Belə ki, bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 sazişin imzalanmasına yol açmışdır.

“Əsrin müqaviləsi”ndə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 34,14% paya malik olmaqla layihənin operatoru kimi çıxış edir. Norveçin Statoil şirkəti isə bu layihədə 8,56% paya malikdir. Beləliklə, Avropa ölkələri Azərbaycanın neft yataqlarının işlənilməsi üzrə ən böyük enerji layihəsinin əsas iştirakçılarıdır.

Hazırda AÇG yatağı üzrə illik neft hasilatı 40 milyon tondan artıqdır və bu vaxta qədər bu yataq üzrə 200 milyon ton neft dünya bazarına çıxarılmışdır. AÇG-nin işlənməsinə çəkilən xərcləri və xarici neft şirkətlərinin payını çıxıldıqdan sonra Azərbaycanın qazancı natural ifadədə 85 milyon ton “qara qızıl” həcmində olmuşdur.

Layihənin operatoru BP-nin hesablamalarına görə, müqavilə müddətinin tam başa çatdığı dövrə qədər (12 dekabr 2029-cu il) AÇG-dən daha 730 milyon ton neft hasil etmək mümkündür. ARDNŞ-ın geoloqlarının hesablamalarına görə isə, AÇG-dən çıxarıla biləcək neft ehtiyatlarının həcmi 923 milyon ton təşkil edir.

“Əsrin müqaviləsi” üzrə hasil edilən neftin ixrac əməliyyatları hazırda 3 marşrut üzrə həyata keçirilir ki, bunların ikisi boru kəmərləri (Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Supsa) və biri isə dəmir yoludur (Bakı-Batumi).

Şərq-Qərb enerji dəhlizinin əsasını təşkil edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri AÇG-dən çıxarılan neftin Aralıq dənizi vasitəsilə Avropa bazarlarına ixracında mühüm rol oynayır. BTC Azərbaycanın açıq dənizlərə çıxışını asanlaşdırmaqla yanaşı, Orta Asiyanın neft hasil edən dövlətləri üçün Rusiya ərazisindən keçməklə Qara dənizə çıxan neft kəmərlərinə alternativ marşrut kimi çıxış edir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazisindən keçən və məhsuldarlığı ildə 50 mln. ton təşkil edən bu kəmərlər 2005-ci ildən işə salınmışdır. BTC-nin əhəmiyyəti həm regionun neft istehsalçı-dövlətləri, həm də Avropanın neft istehlakçı-dövlətləri üçün ildən-ilə artır. BTC layihəsi üzrə yaradılmış konsorsiumun da əsas iştirakçıları Avropa şirkətləridir. Belə ki, bu layihədə BP şirkəti (Böyük Britaniya) 30,1%, Statoil (Norveç) 8,71%, Total (Fransa) 5% və ENI (İtaliya) 5% paya malikdir.

Əhəmiyyətinə görə ACG neft yatağı ilə müqayisə oluna biləcək “Şah-Dəniz” qaz yatağının işlənilməsi üzrə bağlanmış müqavilədə də Avropa ölkələri mühüm iştirakçılardır. Belə ki, bu layihədə Böyük Britaniyanın BP şirkəti 25,5%, Norveçin Statoil şirkəti 25,5% və Fransanın Total şirkəti 10% paya malikdir. “Şah-Dəniz” layihəsinin də operatoru BP şirkətidir.

“Şah-Dəniz” layihəsinin Azərbaycan üçün ən mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkəmiz məhz bu yataq hesabına özünün mavi yanacağa olan tələbatını tam təmin etmişdir. Bu isə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynamışdır. Təbii ki, “Şah-Dəniz” layihəsinin digər bir mühüm əhəmiyyəti Azərbaycanın təbii qaz ixracı imkanlarının artması və bununla da ölkəmizin Avropanın təbii qaza olan tələbatının ödənilməsində rolunun artması ilə xarakterizə olunur.

Hazırda “Şah-Dəniz” yatağından hasil edilən qazın bir hissəsi Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) – Bakı-Tbilisi-Ərzurum vasitəsilə Bakıdan Türkiyənin

Ərzurum şəhərinə nəql edilir. Məhsuldarlığı ildə 30 mlrd. m³ olan bu kəmərlər BTC-yə paralel çəkilmişdir. 2007-ci ilin mart ayında Şahdəniz qazının ilk partiyası bu kəməre vurulmuşdur. Türkiyə ilə bağlanmış müqaviləyə müvafiq olaraq Türkiyə 15 il ərzində 91,0 mlrd. m³ qaz alacaqdır. Ərzurum şəhərindən CQBK Türkiyənin daxili qaz kəmərləri şəbəkəsinə qoşulacaq ki, bu da Azərbaycan qazının Türkiyənin qərbinə nəql olunaraq Cənubi Avropa ölkələrinə çıxmasına imkan yaradacaqdır. 2002-ci ilin mart ayında Yunanıstan və Türkiyə Ankaradan Komotiniyə qədər boru kəməri çəkmək haqqında saziş imzaladılar. Beləliklə, Azərbaycan qazını Türkiyə ilə bərabər Yunanıstana, həmçinin İtaliyaya, Balkan yarımadasına və başqa Avropa ölkələrinə ixrac etmək mümkün olacaqdır. Gələcəkdə Qazaxıstan da bu kəməre qoşulmaqla, öz qazını Avropa bazarlarına nəql etmək niyyətindədir.

Azərbaycan özünün neft-qaz ehtiyatlarının Avropa bazarlarına alternativ marşrutlarla ixrac olunmasında, yəni ixrac kanallarının diversifikasiyasında maraqlıdır. Bu yanaşma ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən rəsmi şəkildə daim bəyan olunur: “Müstəqil ölkə olaraq biz öz enerji siyasətimizi 1990-cı illərin ortalarından bu günə qədər aparırıq və bu baxımdan Azərbaycanın siyasəti çox açıq, səmimi, şəffaf olmuşdur. Biz milyardlarla dollar xarici sərmayə cəlb edə bildik və bu gün artıq bizim müxtəlif marşrutlarımız vardır. Bizim 7 boru kəmərimiz mövcuddur. Bu infrastruktur neft və qaz yataqlarımızdan enerji resurslarımızı müxtəlif istiqamətlərdə nəql etməyə imkan yaradır... Bu gün isə biz enerji inkişafımızın yeni bir mərhələsindəyik və Avropa təsisatları ilə münasibətlərimiz bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Enerji təhlükəsizliyi məsələsi, enerji təchizatının şaxələndirilməsi hasilatçılar, istehlakçılar, tranzit ölkələr üçün eyni dərəcədə vacibdir”.

Bu baxımdan, Azərbaycan mövcud ixrac kəmərləri ilə bərabər, yenilərinin də çəkilməsini, o cümlədən də Xəzəryanı regiondan Avropaya təbii qazın nəqlini nəzərdə tutan Nabucco qaz kəməri tam dəstəkləyir.

Nabucco kəməri vasitəsilə Mərkəzi Asiyanın təbii qaz ehtiyatlarının

Rusiyadan keçməməklə Avropa ölkələrinə, ilk növbədə Avstriya və Almaniyaya nəql olunması planlaşdırılır. Layihə gücü ildə 26-32 mlrd. m³ olan bu kəmərin tikintisinə dair konsorsiumda OMV Gas GmbH (Avstriya), Botaş (Türkiyə), Bulgargaz (Bolqarıstan), S.N.T.G.N. Transgaz S.A. (Rumıniya), MOL Natural Gas Transmission Company Ltd. (Macarıstan) və RWE (Almaniya) şirkətləri iştirak edirlər. Qaz kəmərinin 2015-ci ildə istismara verilməsi nəzərdə tutulur.

Bu layihə üzrə nəql etmək üçün Xəzər, Orta Asiya və yaxın Şərqdən təbii qazın alınması nəzərdə tutulsa da, hazırda Azərbaycan Nabucco layihəsinin təchizatçısı kimi çıxış edəcəyinə dair mövqeyini açıq şəkildə ortaya qoyub. Bu mövqenin rəsmi ifadəsi kimi Azərbaycan Prezidenti ilə Avropa Komissiyasının Prezidentu arasında 2011-ci ilin yanvarında Bakıda Cənub qaz dəhlizi ilə bağlı Birgə bəyannamə imzalanmışdır ki, bu da “Cənub dəhlizi” çərçivəsində əsas layihə olan Nabucco üçün əlverişli zəmin yaradır. Bununla da, ölkəmiz Avropanın enerji təchizatı ilə bağlı sadıq tərəfdaş olduğunu bir daha nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında oynadığı rol, ən əsası etibarlı tərəfdaş olması, təbii olaraq, Avropa rəsmiləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Avropa Komissiyasının Prezidenti Joze Manuel Barrozunun ölkəmizə səfəri zamanı səsləndirdiyi fikirlərdən bunu aydın görmək olar: “Hesab edirik ki, bizim enerji sahəsində əməkdaşlığımız çox yaxşı qurulubdur. Mən Prezident İlham Əliyevlə ikitərəfli dialoq apardım. Azərbaycan bu sahədə Aİ-nin etibarlı tərəfdaşdır. Biz hesab edirik ki, Azərbaycan həm hasilatçı, həm tranzit ölkə kimi çox mühüm rol oynayır. Əslində, Azərbaycan şaxələndirmə məsələsinə ilk yol açan bir ölkə rolunu oynayır. Çünki biz bilirik ki, hələ Azərbaycan 1990-cı illərin ortalarında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi. İndi isə artıq növbə qazındır. Elə buna görə də biz bu gün Cənub qaz dəhlizi ilə bağlı Birgə bəyannaməni imzaladıq. Bu da Aİ-nin Azərbaycan qazını birbaşa almasına imkan yaradacaqdır. Bu dəhlizin yaradılması bizim müştərək strateji marağımızdan irəli gəlir”.

Azərbaycanın Avropa ilə iqtisadi əməkdaşlığının mühüm istiqamətlərindən

biri də TRACECA nəqliyyat layihəsi çərçivəsində əməkdaşlıqdır. Azərbaycan hökumətinin aktiv dəstəyi ilə həyata keçirilən TRACECA layihəsi üzrə göstəricilər, böhranla əlaqədar 2009-cu il istisna olmaqla, stabil artıma malikdir.

Hazırda Azərbaycan nəinki ümumi iqtisadi artım və xarici ticarət, o cümlədən birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi baxımından da regionda lider ölkədir. Azərbaycan, həmçinin mütləq ifadədə səhmdar kapitalının cəlb edilməsi üzrə dünyada ilk 20 ölkə sırasındadır. Bu, əsasən, iqtisadiyyatın aparıcı sektoru, yəni neft və qaz sənayesində əlverişli mühitin yaradılması ilə bağlıdır. Ölkə biznes fəaliyyətinin başlanmasının liberallaşdırılması və bürokratik əngəllərin azaldılmasına xidmət edən bir sıra praktiki qaydaların qəbul edilməsi vasitəsilə son illər ərzində ölkə daxilində investisiya fəaliyyəti üçün hüquqi çərçivənin tədricən təkmilləşdirilməsinə nail olmuşdur. Cədvəl 7-də Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların dinamikası və strukturu əks olunmuşdur.

Göründüyü kimi, 2005-2010-cu illər ərzində ölkəyə cəlb edilmiş xarici investisiyaların həcmi 68.6%, o cümlədən qeyr-neft sektoru üzrə 5 dəfədən çox artmışdır. Ölkənin sabit iqtisadi və maliyyə göstəriciləri hesabına kredit reytinginin yüksəlməsi sayəsində xarici maliyyə institutları tərəfindən ayrılmış kreditlərin də həcmi 2005-2010-cu illər ərzində 5 dəfəyə qədər artmışdır.

Cədvəl 7. Azərbaycan iqtisadiyyatına Avropa ölkələri tərəfindən yönəldilmiş xarici investisiya qoyuluşları (mln.ABŞ dolları ilə)

	2009	2010	2011	2012
Türkiyə	76,8	147,5	89,1	185,9
ABŞ	117,6	40,0	73,8	92,5
İran	6,8	3,2	11,2	-
Almaniya	38,8	17,0	32,5	45,6
Rusiya	50,3	11,7	35,0	21,8
Böyük Britaniya	160,0	144,0	148,8	149,3
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	43,2	30,3	75,3	92,4
İsveçrə	16,0	11,7	26,7	79,4
Fransa	4,5	6,2	14,3	14,4

Kipr	-	1,6	-	6,6
Çin	25,9	33,5	-	6,7
İtaliya	9,8	10,3	-	22,1
Yaponiya	2,8	1,4	2,5	5,4
Niderland	28,0	163,5	173,3	186,0

Вах.Ш.Гаджиев «Азербайджан на пути к Мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития» стр.292

Xüsusi qeyd edtmək lazımdır ki, 2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiya qoyuluşlarının orta hesabla 60%-i Avropa ölkələrinin payına düşmüşdür.

2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycana Avropa ölkələri tərəfindən yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının 90%-i məhz Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən, məlum olduğu kimi əsas etibarilə neft sektoru üzrə olmaqla, həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, təhlil aparılan dövr ərzində Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən qoyulan investisiyaların həcmnin müvafiq olaraq 34.4% və 43.6% azalması hesabına, bütövlükdə Avropa mənbələri hesabına ölkəyə investisiya qoyuluşu göstəricisində 29.4% azalma baş vermişdir. Qeyd edək ki, 2010-cu ildə yenidən Böyük Britaniya və Norveç tərəfindən Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşunun həcmində artım müşahidə olunmuşdur.

Eyni zamanda, 2010-cu il istisna olmaqla, Azərbaycanda Fransa, Çexiya, habelə Avstriya mənşəli kapital qoyuluşlarının həcmində davamlı şəkildə artım qeydə alınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycana xarici mənbələrdən cəlb edilən investisiya qoyuluşlarında Aİ-nin maliyyə institutları da mühüm rol oynayır. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) fəaliyyəti bu baxımdan bariz nümunədir. AYİB Azərbaycanla əməkdaşlıq etdiyi dövr ərzində ölkədə infrastruktur sahəsində, korporativ, enerji və maliyyə sektorlarında 108 layihənin həyata keçirilməsi üçün 941 milyon avro kredit ayırmışdır.

Aİ-nin maliyyə institutları da daha çox dövlət zəmanəti və dəstəyi ilə həyata

keçirilən infrastruktur layihələrində iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Bu onu göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru, daha dəqiq desək, ticari sektorlar Avropa mənşəli kapital üçün hələ də kifayət qədər cəlbedici deyildir.

Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının gücləndirilməsində Aİ tərəfindən göstərilən maliyyə və texniki dəstək də əhəmiyyətli rola malikdir. Təhlil göstərir ki, 1992-ci ildə ilk yardım göstəriləndən etibarən Avropa Komissiyası Azərbaycana 417 milyon avro vəsait ayırmışdır. Maliyyə yardımı 2008 və 2009-cu illərdə 24-26 milyon avro məbləğdə olmuşdur. Hazırda bir sıra əməkdaşlıq alətləri vasitəsilə yardım göstərilir: ikitərəfli yardım (2006-cı ildən İllik Fəaliyyət Planları ilə AQS Aləti), tematik büdcə xətləri və Regional Əməkdaşlıq Proqramları. Bu dövr ərzində Aİ tərəfindən Azərbaycana göstərilmiş humanitar yardım əsas etibararı ilə ECHO proqramı tərəfindən maliyyələşdirilib ki, onun da ümumi məbləği 92 milyon avro təşkil etmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı baxımından mövcud olan böyük potensial imkanlardan çox aşağı səviyyədə istifadə edilir. Başqa sözlə, dünyanın böyük həcmli və bahalı bazarı, habelə iri maliyyə mərkəzlərindən olan Aİ-nin güzəştli ticarət rejimindən və nəhəng investisiya imkanlarından Azərbaycanın kifayət qədər yararlanması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

2.2. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası

Aİ və ona üzv olan ölkələr Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci ildə tanımış və bu zamandan etibarən Aİ ilə Azərbaycan arasında müstəqil əlaqələrin qurulmasının təməli qoyulmuşdur. SSRİ-nin süqutundan sonra ilk dövrlərdə Aİ ilə postsovet ölkələri, o cümlədən Azərbaycan arasında münasibətlər Aİ ilə Sovet İttifaqının 1989-cu ildə imzaladığı “Ticarət və Əməkdaşlıq Sazişi”nə

əsaslanmışdır. 1990-cu ilin 14-15 dekabr tarixlərində Romada keçirilən Aİ zirvə toplantısında postsovet ölkələrinin iqtisadi və siyasi sahədə islahatlar aparmaq cəhdlərinin dəstəklənməsi və bu dəstəyin texniki yardım proqramları şəklində həyata keçirilməsi qərara alınmışdır.

Məlum olduğu kimi, Aİ tərəfindən MDB ölkələri, o cümlədən də Azərbaycanla əməkdaşlığın ilkin mərhələsində əsas əməkdaşlıq institutu kimi TACIS proqramı çıxış edirdi. Bu proqram çərçivəsində əməkdaşlıqla bağlı keçmiş SSRİ-nin 12 respublikasının hökumətləri, o cümlədən Azərbaycan Hökuməti ilə Avropa Birliyi Komissiyası arasında 1992-ci il fevral ayında Moskva şəhərində razılaşma əldə edilmişdi. Bu razılaşmaya uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 22 oktyabr tarixli 576 nömrəli qərarı ilə Avropa Birliyinin Azərbaycana Beynəlxalq Texniki Yardımını üzrə Koordinasiya Bürosu yaradılmışdı.

Koordinasiya Bürosuna aşağıdakı vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsi həvalə olunmuşdu:

- respublikanın iqtisadi inkişaf ehtiyaclarının, o cümlədən Aİ tərəfindən maliyyələşdirilə bilən tələbatının təhlili, yardım göstəriləcək üstün inkişaf sahə və bölmələrinin aşkara çıxarılmasına kömək etmək;

- respublikada texniki və maliyyə yardımının potensial alıcılarına yardım proqramının şərt və məqsədləri haqqında məlumat vermək;

- proqram üzrə təklifləri və maliyyələşdirmə sifarişlərini qiymətləndirmək;

- TACIS layihəsi çərçivəsində milli və regional proqramlar üzrə texniki yardım layihələrinin təhlilini və müsabiqə yolu ilə seçilməsini təşkil etmək;

- Aİ yardım proqramları layihələrini həyata keçirməyə cəlb olunmuş mərkəzi və regional dövlət idarəetmə orqanları, mülkiyyət formasından və idarə tabeliyindən asılı olmayaraq birliklər, müəssisələr və sair təşkilatlar tərəfindən dövlət mənafeyinin qorunmasını təmin etmək;

- kontraktların yerinə yetirilməsinə və layihələrin həyata keçirilməsinə nəzarəti təmin etmək, yardımın səmərəliliyinin təsnifatını aparmaq və layihələri qiymətləndirmək;

- Azərbaycan Respublikası Hökumətini Aİ yardımı ilə bağlı bütün məsələlər üzrə dəqiq və dürüst məlumatla etibarlı və operativ surətdə təmin etmək;

- MDB ölkələrinin analoji təşkilatları ilə Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə qarşılıqlı fəaliyyəti təmin etmək və zəruri əlaqələndirmə işi aparmaq.

Koordinasiya Bürosu 2010-cu ilin fevral ayına qədər fəaliyyət göstərmiş və Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qərarla ləğv edilmişdir. Ölkənin Aİ ilə əməkdaşlığının yeni keyfiyyət mərhələsinə uyğun olaraq, Büronun bütün funksiyaları İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın başqa bir hüquqi mexanizmi olaraq, Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Avropa Komissiyası arasında 1994-cü ilin fevral ayında “Maliyyələşdirmə haqqında Memorandum” və “Maliyyələşdirmə haqqında Memoranduma tətbiq edilən ümumi qaydalar” imzalanmışdır. Əməkdaşlığın daha bir institusional mexanizmi kimi, ölkə parlamentinin (o zamankı Ali Sovetin) 16 may 1995-ci il tarixli 1042 nömrəli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı yanında (Brüssel şəhərində) nümayəndəliyi təsis edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında münasibətlərin sonrakı mərhələsində əməkdaşlığın hüquqi-institusional əsası Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) ilə daha da təkmilləşdirilmişdir. Bu sənəd 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış və onu imzalamış bütün dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra 1 iyul 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmişdir.

TƏS əməkdaşlığı möhkəmləndirmək üçün müvafiq mexanizmlər təmin etməklə, Azərbaycanla Aİ arasında münasibətlərə yeni təkan vermişdir. Bu Saziş siyasi dialoq, insan hüquqları, ticarət, investisiya, iqtisadi, qanunverici, mədəni və digər əməkdaşlıq sahələrində genişmiqyaslı əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Onun əsas məqsədlərindən birini Azərbaycan qanunvericiliyinin Aİ qanunvericiliyinə

uyğunlaşdırılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında imzalanmış TƏS 12 fəsil, 105 maddə və 5 əlavədən ibarətdir. TƏS-in “Əmtəələrlə ticarət” adlanan 3-cü fəslində 11 maddə, “İşgüzar mühit və investisiya qoyuluşu” adlanan 4-cü fəslində 23 maddə, “İqtisadi əməkdaşlıq” adlanan 6-cı fəslində 28 maddə üzrə tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, “Qanunvericilik sahəsində əməkdaşlıq” adlandırılan 5-ci fəsildə də yalnız iqtisadi sahələr nəzərdə tutulub. Həmçinin “Qeyri-qanuni fəaliyyətlər və qanunsuz miqarasiyaya qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq” adlı 8-ci fəsildə cinayət yolu ilə vəsaitlərin əldə edilməsi, leqallaşdırılması və qanunsuz miqrasiya ilə bağlı tədbirlərin nəzərdə tutulduğu 4 maddə var. Beləliklə, TƏS-də nəzərdə tutulan əməkdaşlıq istiqamətlərinin 60%-indən çox hissəsi iqtisadi, maliyyə və ticarət sahələrini əhatə edir.

Hər il yenilənmə şərti ilə 10 illik müddət üçün razılaşdırılaraq hazırlanmış bu Saziş əsasən tərəfdaşlığın məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- tərəflər arasında siyasi dialoqun inkişafı və bunun üçün müvafiq çərçivənin yaradılması;
- demokratiyanın möhkəmləndirilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçidin başa çatdırılmasına yardım göstərilməsi;
- davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə tərəflər arasında ticarətin və sərmayə qoyuluşunun inkişaf etdirilməsi;
- qanunvericilik, maliyyə, vətəndaşlıq, elm, texnologiya və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığın əsaslarının qurulması.

Saziş Azərbaycan ilə Aİ arasında əməkdaşlığın aşağıdakı əsas müddəalarını müəyyən edir:

- Aİ və Azərbaycan arasında nazirlər, parlamentarilər və dövlət məmurları səviyyəsində hər il görüşlərin keçirilməsi;
- Azərbaycana sərmayələr gətirən Aİ şirkətlərinə Azərbaycan və ya hər hansı üçüncü dövlətin şirkətinə yaradılan əlverişli şəraitlərin şamil edilməsi;
- Azərbaycan və Aİ arasında ticarət kvotalarının aradan qaldırılması və sərhədlərdə ən əlverişli şəraitlərin təmin edilməsi;

- Aİ və Azərbaycan işçilərinin bərabər əmək şərtlərindən istifadə etməsi;
- maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkəti;
- intellektual, sənaye və kommersiya mülkiyyəti hüquqlarının qorunması.

İcra və monitoring məqsədilə TƏS çərçivəsində bir sıra qurumlar yaradılmışdır. TƏS-ə əsasən, Azərbaycan Respublikası ilə Aİ arasında ikitərəfli mütəmadi dialoqun aparılması məqsədilə Əməkdaşlıq Şurası, Əməkdaşlıq Komitəsi, Parlamentlararası Əməkdaşlıq Komitəsi, Ticarət, iqtisadiyyat və əlaqədar hüquqi məsələlər üzrə Alt-komitə və Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit məsələləri üzrə Alt-komitə kimi strukturlar yaradılmışdır. Əməkdaşlıq Şurası əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, Əməkdaşlıq Komitəsi isə Şuraya tövsiyələr verməklə yardım edir. Ticarət, iqtisadi və əlaqədar hüquqi məsələlər, həmçinin Enerji, nəqliyyat və ətraf mühit məsələləri üzrə Alt-komitələr Əməkdaşlıq Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərir.

Eyni zamanda, TƏS-dən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək, Aİ ilə əlaqələri daha da genişləndirmək və dərinləşdirmək, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək və dərinləşdirmək, Aİ tərəfindən təqdim edilən layihələrin operativ surətdə öyrənilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 noyabr 1999-cu il tarixli 272 nömrəli Sərəncamı əsasında Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Baş nazirin müavini tərəfindən rəhbərlik edilən və yüksək rəngli dövlət nümayəndələrinin üzv olduğu Dövlət Komissiyasına Aİ ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələrini mütəmadi müzakirə etmək, bu əlaqələrin genişləndirilməsi və tənzimlənməsi sahəsində məqsədəuyğun tədbirlər hazırlayıb həyata keçmək və görülən işlər barəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə vaxtaşırı məlumat vermək tapşırılmışdır.

Aİ tərəfindən AQS-nin tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyasının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi ilə əlaqədar, əməkdaşlığın yeni instutsional mexanizmləri də tətbiq olunmağa başlamışdır. Belə ki, Azərbaycanın AQS-yə daxil edilməsi və Azərbaycan üzrə FP-nin işlənib

hazırlanmasına dair Aİ Şurası tərəfindən müsbət qərarın qəbul edilməsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 iyun tarixli 834 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Avropaya inteqrasiyası üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmış və 1999-cu ildə yaradılmış Avropa İttifaqı ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq üzrə Dövlət Komissiya ləğv edilmişdir. Yeni Dövlət Komissiyasının yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycanın Aİ ilə əlaqələrinin daha da gücləndirilməsi, Aİ-nin Azərbaycan üzrə FP-nin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə səmərəli və əlaqələndirilmiş işin təmin edilməsi olmuşdur.

Ölkə Prezidenti bu Sərəncamla Komissiyaya Aİ ilə siyasi, iqtisadi, nəqliyyat və enerji, hüquqi, təhlükəsizlik, insan hüquqları və demokratikləşdirmə, humanitar, elm-təhsil və digər əməkdaşlıq sahələri üzrə işçi qrupların yaradılmasına dair təklifləri 1 ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etməyi tapşırılmışdır. Eyni zamanda, bu Sərəncama əsasən Dövlət Komissiyasının fəaliyyətinin Aİ ilə əlaqələndirilməsi Xarici İşlər Nazirliyinə həvalə edilmiş və bu məqsədlə adı çəkilən nazirlikdə müvafiq qurumun yaradılması tapşırılmışdır. Qeyd edək ki, yaradılmış Dövlət Komissiyasının sədri Baş nazirin müavini, üzvləri isə nazirlər, komitə sədrləri və Mərkəzi Bankın sədrindən ibarətdir.

AQS-nin əsas mexanizmi olan və ikitərəfli qaydada razılaşdırılan FP Cənubi Qafqaz ölkələri ilə, o cümlədən də Azərbaycanla 2006-cı ildə razılaşdırılmışdır. FP qısa və orta müddətdə həyata keçiriləcək iqtisadi və siyasi islahatların siyahısını və bu istiqamətdə konkret addımların atılmasını müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası–Aİ Fəaliyyət Planı 14 noyabr 2006-cı ilin tarixində Brüsseldə keçirilən Azərbaycan–Aİ Əməkdaşlıq Şurasının iclası zamanı qəbul edilmişdir. Beləliklə, daha əvvəl TƏS ilə tənzimlənən Azərbaycan–Aİ münasibətlərinin gələcək inkişaf istiqamətləri AQS çərçivəsində FP ilə müəyyən olunmuşdur.

AQS çərçivəsində hazırlanmış FP digər məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan qanunvericiliyinin tədricən Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması vasitəsilə Aİ ilə ticarət-iqtisadi inteqrasiyaya yardım göstərir. Öz növbəsində, FP-nin həyata

keçirilməsi Aİ ilə geniş və hərtərəfli azad ticarət sazişinin yaradılması üzrə danışıqlar üçün Azərbaycanın hazırlıq səviyyəsinin artırılması imkanı yaradır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, Aİ tərəfindən 2009-cu ilin may ayında Azərbaycan da daxil olmaqla 6 MDB ölkəsinə münasibətdə AQS əsasında yeni Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) təşəbbüsü başlanılmışdır. 2009-cu ilin 7 may tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Praqada keçirilən ŞT Sammitində iştirak etmiş və həmin tədbir zamanı birgə Bəyannamə qəbul olunmuşdur. Bununla da, Azərbaycanın AQS çərçivəsində Aİ ilə əməkdaşlığı ŞT təşəbbüsü əsasında həyata keçirilməyə başlamışdır. Artıq əylə olunduğu kimi, bu təşəbbüs çərçivəsində əvvəlki kimi ikitərəfli formatda olan TƏS əvəzinə yeni Assosiasiya Sazişlərinin imzalanması, tərəfdaş ölkənin ÜTT-yə üzv olduğu təqdirdə onunla dərin və hərtərəfli azad ticarət zonasının yaradılması, həmçinin vizaların tədricən liberallaşdırılması, enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi məqsədilə daha dərin əməkdaşlığın həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlar 3 mərhələdə və 4 istiqamətdə aparılacaqdır. Azərbaycanın Aİ ilə Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlarının birinci mərhələsinin başlanması 2010-cu ilin iyul ayında Bakı şəhərində elan edilmiş, növbəti görüş 2010-cu ilin oktyabr ayında Brüsseldə, üçüncü görüş isə həmin ilin dekabr ayında Bakıda keçirilmişdir.

Assosiasiya Sazişi üzrə danışıqlar dörd qrup üzrə aparılır. Birinci qrupa siyasi dialoq (təhlükəsizlik məsələləri, xarici siyasət və s.), ikinci qrupa ədliyyə sahəsi üzrə danışıqlar (insan hüquqlarının pozulması və s.), üçüncü qrupa iqtisadi danışıqlar (sosial-humanitar), dördüncü qrupa isə ticarət sahəsi üzrə danışıqların aparılması daxildir.

Avropa Komissiyasının sədri Joze Manuel Barrozunun 2011-ci ilin yanvar ayında Bakıya səfər etməsi ilə Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Avropa Komissiyasının sədrinin bu səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası və Avropa Komissiyası arasında 2011-2013-cü illər üzrə Milli İndikativ Proqrama dair Anlaşma Memorandumu” və “Azərbaycan

Respublikası və Avropa Komissiyası arasında hərtərəfli institusional quruculuq proqramının çərçivə sənədi üzrə Anlaşma Memorandumu” imzalanmışdır. Bu səfər çərçivəsində həmçinin Prezident İlham Əliyev və J.M.Barrozo “Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə” də imzalamışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığının digər mühüm bir vasitəsi kimi, Aİ üzvü olan ölkələrlə ikitərəfli formatda da əməkdaşlıq edilir.

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi, Azərbaycanla Aİ üzvü olan Avropa ölkələri arasında ikitərəfli əməkdaşlığa dair 400-ə yaxın razılaşma imzalanmışdır ki, onların da əksəriyyəti sosial-iqtisadi məsələləri əhatə edir.

Məlum olduğu kimi, Aİ üçün Avropaya inteqrasiyanın başlıca şərtlərindən biri kimi demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı çıxış edir. Buna uyğun olaraq, AQS-nin prioritetlərindən biri də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının inkişafı, Avropaya inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsi və səmərəliliyinin təmin olunmasında bu təşkilatların rolunun artırılmasıdır. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq, 2006-cı ilin fevral ayında Azərbaycanda fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təşəbbüsü ilə Azərbaycanın Avrointeqrasiyası üzrə Milli İctimai Komitə (AAMİK) yaradılmışdır.

Cədvəl 8. Azərbaycanla Aİ üzvü olan ölkələr arasında müqavilə, saziş, memorandum və digər razılaşmalar

Ölkə	Bütün razılaşmaların sayı	Sosial-iqtisadi sahələr üzrə razılaşmaların sayı
Almaniya	48	34
Avstriya	29	21
Çexiya	6	5
İtaliya	27	13
Belçika	7	5
Bolqarıstan	33	23
Britaniya	21	12
Danimarka	1	1
Estoniya	6	3
Finlandiya	3	2
Fransa	32	17

Latviya	21	14
Lüksemburq	3	2
Litva	22	12
Macarıstan	12	9
Niderland	7	5
Polşa	23	12
Ruminiya	43	25
Slovekiya	4	1
Sloveniya	2	1
Yunanıstan	10	8

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərir ki, hazırda Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığı sahəsində əhatəli hüquqi və instutsional baza formalaşdırılmışdır. Davamlı şəkildə inkişaf edən bu baza müxtəlif istiqamətlərdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla yanaşı, təhlil göstərir ki, bu baza Avropa iqtisadi məkanına tam inteqrasiya üçün yetərli deyildir. Eyni zamanda, milli qanunvericiliyin Aİ tələblərinə uyğunlaşdırılması işinin daha da sürətləndirilməsi, qəbul olunmuş qərarların icrası prosesinin monitorinqinin təkmilləşdirilməsi və instutsional qurumlar arasında koordinasiyanın daha da gücləndirilməsinə ehtiyac vardır.

2007-ci ildən etibarən Azərbaycanda AQS çərçivəsində Aİ-nin yeni aləti – AQTA tətbiq olunur. Bu alət çərçivəsində 2007-2009-cu illər üçün Azərbaycan üzrə FP daxilində 61 milyon avro məbləğində yardım ayrılmışdır. Bu yardım aşağıdakı istiqamətləri əhatə etmişdir:

- energetika sektoru üzrə büdcəyə 14 milyon avro həcmində dəstək və 5 milyon avroluq tvinning aləti;
- ədliyyə sektoru üzrə büdcəyə 16 milyon avro həcmində dəstək və 6 milyon avroluq tvinning aləti;
- kənd təsərrüfatı sektoru üzrə büdcəyə 14 milyon avro həcmində dəstək və 6 milyon avroluq tvinning aləti.

Aİ ilə Azərbaycan arasında AQS çərçivəsində imzalanmış FP üzrə sosial-iqtisadi sahədə görülmüş işlər və əldə edilmiş nəticələr aşağıdakılarla xarakterizə edilə bilər.

Korrupsiyaya qarşı mübarizəni gücləndirməklə biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması. 2004-cü ildə “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Qanun”un qəbul edilməsi və “Korrupsiyaya qarşı Dövlət Proqramının (2004-2006)” qəbul edilməsi ilə ölkədə biznes mühitinə mənfi təsir göstərən qanunsuz hallarla mübarizədə yeni mərhələ başlamışdır. Dövlət Proqramının icrası başa çatdıqdan sonra, 2007-ci ildə “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” və bu Strategiyanın reallaşdırılması üçün 2007-2011-ci illər üzrə Fəaliyyət Planı qəbul edilmişdir. Bu strategiya sənədi və Fəaliyyət Planı hazırlanarkən vətəndaş cəmiyyəti və beynəlxalq təşkilatlarla aktiv əməkdaşlıq edilmişdir.

Dövlət orqanlarında şəffaflığın artırılması vasitəsi kimi, bu orqanlarda iş qəbulun test vasitəsilə həyata keçirilməsi sistemi tam olaraq formalaşdırılmışdır. Demək olar ki, bütün hökumət orqanları tərəfindən informasiya açıqlığının və ictimai məlumatlılığın artırılması vasitəsi kimi internet saytları yaradılmışdır. Əlavə olaraq, ölkədə mövcud olan bütün hüquqi normativ aktların hər kəs üçün açıq olan informasiya bazası yaradılmışdır.

Azərbaycan dövləti neft və qaz hasilatından əldə olunan gəlirlər haqqında şəffaf məlumatın təmin edilməsi məqsədilə Mədən Sənayələrində Şəffaflıq Təşəbbüsündə iştirak edir. Hesabatların sayına görə Azərbaycan lider ölkələr sırasındadır və ölkəmizin bu sahədəki müsbət təcrübəsi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən xüsusi qeyd olunur.

Ölkədə biznesə başlanılması, işçilərin qəbul olunması və işdən azad edilməsi, əmlakın qeydiyyatına alınması, kreditin alınması, investisiyaların qorunması, müqavilələrin icra olunması və biznesə xitam verilməsi istiqamətlərində köklü islahatlar aparılmış və ciddi tərəqqiyə nail olunmuşdur. Bütün bunların nəticəsi

olaraq, Azərbaycan Dünya Bankının “Doing Business in 2009” hesabatında bu sahədə islahatlar üzrə lider ölkə elan edilmişdir.

Eyni zamanda, “Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı”nın icrası çərçivəsində islahatlar davam etdirilmişdir. Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində müvafiq islahatlar aparılmış, vergi inzibatçılığının müasirləşdirilməsi məqsədilə funksional əsasda fəaliyyət göstərən yeni idarəetmə sistemi təşkil olunmuş, geniş təhlil bazasına malik informasiya sistemi yaradılmış və elektron bəyannamələrin qəbuluna keçid təmin olmuşdur. Vergilər Nazirliyi tərəfindən tətbiq edilən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi getdikcə təkmilləşdirilir və inkişaf etdirilir.

Gömrük xidməti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 fevral 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda gömrük işinin tənzimlənməsi sisteminin, o cümlədən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri əks olunmuşdur. Proqramın icrası çərçivəsində müvafiq işlər görülmüş, o cümlədən yeni Gömrük Məcəlləsinin layihəsi hazırlanmışdır. Yeni Məcəllə layihəsində təhlükəsizlik, terrorizm və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə, şəffaflıq, çeviklik, minimum informasiya əsasında gömrük rəsmiləşdirilməsi, avtomatlaşdırma sisteminə keçid, kağız əsaslı prosesdən asılılığın aradan qaldırılması, risklərin idarə edilməsi sisteminin əhatə dairəsinin və elektron məlumatlandırma sisteminin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. AQS çərçivəsində Aİ-nin və BMT-nin İnkişaf Proqramının birgə dəstəyi ilə həyata keçirilən “Azərbaycan Respublikasında Gömrük Xidmətinin Təkmilləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində “Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın (Kioto Konvensiyası) və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Beynəlxalq Ticarətin Asanlaşdırılması və Təhlükəsizliyi Üzrə Çərçivə Standartları”nın milli gömrük qanunvericiliyində əks olunması istiqamətində müvafiq tədbirlər görülür. Artıq 2009-cu il yanvarın 1-dən etibarən gömrük sistemində “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqinə başlanılmışdır.

İqtisadi fəaliyyətlərin diversifikasiyasına, kənd ərazilərinin inkişafına, yoxsulluğun azaldılmasına və sosial/ərazi birliyə xüsusi diqqət yetirərək, tarazlanmış və davamlı iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi və ətraf mühitin qorunması da daxil olmaqla davamlı inkişafın təşviq edilməsi. AQS çərçivəsində razılaşdırılmış ölkə üzrə FP-də nəzərdə tutulduğu kimi, Azərbaycanda yüksək iqtisadi artım sabit şəkildə davam etmiş, hətta dünya maliyyə böhranı dövründə belə ölkədə iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Dövlət büdcəsinin qeyri-neft gəlirləri bazasının genişləndirilməsi tədbirləri mütəmadi olaraq davam etdirilmişdir. Yüksək iqtisadi artım fonunda inflyasiya nəzarətdə saxlanılmış və birrəqəmli səviyyədə olmuşdur.

Hökumətin Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramının prioritetlərinin reallaşdırılması və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə nail olunması ilə bağlı öhdəliyinin uğurla yerinə yetirilməsi konkret nəticələrlə ifadə edilir. Belə ki, Proqramın icrasına başlayarkən 49% olan yoxsulluq səviyyəsi göstəricisi 2007-ci ildə 15,8%, 2008-ci ildə 13,2%, 2009-cu ildə 11% və 2010-cu ildə 9,1% təşkil etmişdir. Hökumətin bu istiqamətdə siyasəti ardıcıl xarakter daşıyır. Belə ki, ölkə Prezidentinin 2008-ci ilin avqust ayında verdiyi Sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramı əhalinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yoxsulluq səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması, səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərini ehtiva edir.

Səhiyyə sistemində keyfiyyətin və səmərəliliyin artırılması, habelə effektiv idarəetmə sistemlərinin təmin edilməsi istiqamətində islahatlar davam etdirilmişdir. Xüsusilə, dövlət səhiyyə sisteminin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və yeni səhiyyə müəssisələrinin istifadəyə verilməsi istiqamətində mühüm işlər həyata keçirilir. Ölkə Prezidentinin 2008-ci il 10 yanvar tarixli

Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında səhiyyənin maliyyələşdirilməsi sisteminin islahatı və icbari tibbi sığortanın tətbiqi Konsepsiyası” təsdiq edilmişdir. Dövlət büdcəsindən səhiyyə sisteminə vəsaitin proqramlar əsasında ayrılması prosesinə başlanılıb.

Ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi regionların inkişafı məsələsi çıxış edir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” uğurla icra edilmiş, habelə bu proqramın icrası müddətində ölkənin ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında dövlət başçısı tərəfindən bir sıra sərəncamlar imzalanmışdır. Proqramın və əlavə qəbul edilmiş sərəncamların icrası ilə əlaqədar dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu hesabına regionlarda çoxsaylı infrastruktur və sosial layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına regionlardakı sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinə güzəştli kreditlər verilir. Ən əsası isə, hökumətin regionların inkişafı proqramının icrası nəticəsində minlərlə yeni iş yerlərinin yaradılması hədəfi tam olaraq həyata keçirilmişdir. Hökumətin bu istiqamətdə siyasətinin davamlılığını təmin etmək üçün ölkə Prezidentinin 2009-cu ilin aprel ayında verdiyi Sərəncamla “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

İqtisadi qanunvericiliyin və idarəetmə təcrübəsinin daha da yaxınlaşdırılması. AQS çərçivəsində razılaşdırılmış fəaliyyətlərin bir istiqamətini də Azərbaycanın standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma, uyğunluğun qiymətləndirilməsi və digər əlaqəli məsələlər üzrə qanunvericiliyinin Aİ-nin tələblərinə, o cümlədən də, ÜTT-nin Ticarətə Texniki Maneələr haqqında Sazişinin (TBT Agreement) müddəalarına uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Buna uyğun olaraq, AQS çərçivəsində standartlar, texniki tənzimləmələr və uyğunluğu qiymətləndirmə proseduralarının Aİ-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində müvafiq işlər görülür. AQS çərçivəsində razılaşdırılmış FP-yə uyğun olaraq, müvafiq dövlət qurumu ilə həyata

keçirilən Tvinning texniki yardım layihəsi uğurla başa çatdırılıb. “Texniki tənzimləmə və uyğunluğun qiymətləndirilməsi haqqında”, “Akkreditasiya haqqında”, “Ölçmələrin vəhdəti haqqında” qanun layihələri hazırlanmışdır.

“Azərbaycan Respublikasından Avropa İttifaqı ölkələrinə yeyinti məhsullarının ixracının tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 aprel tarixli 218 nömrəli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən “Avropa İttifaqı ölkələrinə yeyinti məhsullarının ixracı zamanı keyfiyyət sertifikatlarının verilməsi qaydasının və sertifikatların nümunəsi” və “Azərbaycan Respublikasından Avropa İttifaqı ölkələrinə ixrac edilən şərab və şərab məhsullarının, meyvə və tərəvəz şirələrinin keyfiyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi Qaydaları” təsdiq edilmişdir.

AQS çərçivəsində ölkənin əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı qanunvericiliyinin də müvafiq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində müvafiq addımlar atılmışdır. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkə ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Aİ ilə Azərbaycan arasında enerji üzrə ikitərəfli əməkdaşlığın, enerji və nəqliyyat üzrə regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi. Aİ və Azərbaycan arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumuna riayət edərək, Azərbaycan karbohidrogen ehtiyatlarının Avropaya ixracı və müvafiq təhlükəsizlik təminatları, enerji sektorunda islahatların aparılması və alternativ enerjetikanın inkişafı üzrə öhdəsinə düşən işləri razılaşdırılmış ardıcılıqla yerinə yetirmişdir. İlk növbədə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri üzrə Azərbaycan öz öhdəliklərinə sadıqlığını daim nümayiş etdirmiş və bu kəmərlər praktiki olaraq sabit işləmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycanın perspektiv enerji layihəsi olan Nabukkoya dəstək verməsi ölkə rəhbərliyi səviyyəsində aydın şəkildə bəyan edilmişdir.

Ölkənin qaz şəbəkəsinin yaxşılaşdırılması, elektrik enerjisi və qaz üçün ödəniş haqqının yığılması işində nəzərəçarpan irəliləyişə nail olunmuşdur. Ölkənin yeraltı qaz anbarlarının həcmnin ardıcıl olaraq artırılmasına başlanılmışdır.

ARDNŞ-ın xarici maliyyə institutlarından kredit almaq imkanları genişlənməklə bərabər, şirkətin xaricdə sərmayə yatırımları üzrə fəallığı da artmışdır. Belə ki, ARDNŞ Türkiyənin Petkim neft-kimya müəssisəsinin sahiblərindən birinə çevrilmişdir. ARDNŞ həm də Ceyhan limanı yaxınlığında bu neft-kimya kompleksinə xammal verəcək neft emalı zavodunun (illik gücü 10 milyon ton) tikintisində əsas tərəfdaşdır. Şirkətin Gürcüstanda da fəallığı davamlı şəkildə artır. ARDNŞ Gürcüstanda Kulevi terminalının tikintisi və istismara verilməsini başa çatdırmışdır. Bu şirkətin Gürcüstandakı yanacaq doldurma stansiyalarının sayı 30-a çatmış və Tbilisidə böyük neft bazasının tikintisinə başlanılmışdır. ARDNŞ Avropa regionuna doğru sürətlə irəliləyir. Bir sıra Avropa ölkələrində onun nümayəndəlikləri, habelə İsveçrədə SOCAR Trading bölməsi açılmışdır. Bütün bunlar onu ehtimal etməyə əsas verir ki, ARDNŞ yaxın gələcəkdə Avropanın enerji bazarının aparıcı iştirakçılarında birinə çevriləcəkdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan AQS çərçivəsində üzərinə götürdüyü öhdəliklərə, ümumilikdə isə, Avropaya iqtisadi inteqrasiya olunmaq hədəflərinə sadıqdır. Bu isə təsadüfi deyildir. Belə ki, ölkə prezidenti möhtərəm İlham Əliyev bunu açıq şəkildə bəyan edir: “Azərbaycan qabaqcıl dünya standartlarını və yüksək inkişaf hədəflərini ona görə qəbul etməyib ki, bunu beynəlxalq təşkilatlar tövsiyə edir. Bu, sadəcə olaraq, Azərbaycan dövlətinin seçdiyi inkişaf yoludur”.

Avropaya inteqrasiyanı genişləndirmək siyasəti yürüdən Azərbaycanın Avratalantik məkanı ilə sıx əməkdaşlığı xarici siyasətin özəyi olaraq qalır. Bununla bərabər, Aİ-nin “Yeni qonşuluq siyasəti” Aİ çərçivəsində strateji qarşılıqlı münasibətlər yaradılmasının mühüm perspektiv elementi kimi çıxış edir. Eyni zamanda, unutmamaq olmur ki, Azərbaycan mühüm nəqliyyat kanalı və energetika resursları deməkdir, enerji daşıyıcılarından istifadə etmək imkanı isə yeni yaradılan

geostrateji üçbucaqların və ittifaqların əsas qayğısına, bəlkə də, onların rəqabət elementinə çevrilə bilər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bununla əlaqədar demişdir: “İndi Aİ-nin sərhədləri bizim regionumuza daha da yaxınlaşır. Azərbaycan Aİ-nin “Yeni qonşuluq siyasəti”nə daxil ediləndir. Ona görə də, bizim regionumuzda əsas götürüləcək meyarlar Aİ-də mövcud olan meyarlara çox bənzər olacaqdır. Azərbaycan ilə Aİ arasında çox güclü enerji dialoqu aparılmaqdadır. Bizim nəqliyyat imkanlarımız, istismara verilmiş boru kəmərləri regionda tamamilə yeni bir vəziyyət yaradır. Xəzər regionunun dünya üçün enerji təchizatı məsələsində oynadığı rol get-gedə daha da artacaqdır”.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ AVROPA İTTİFAQI ARASINDA ƏMƏKDAŞLIĞIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycan - Avropa İttifaqı ələqələrində spesifik proqramlar və onların inkişaf perspektivləri

Mahiyət etibarilə AQS-nin məntiqi davamı olaraq meydana çıxmış Aİ-nin Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) təşəbbüsü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aİ-nin 6 Şərq qonşusunu (Ukrayna, Moldova, Belarus, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) əhatə edən ŞT təşəbbüsü 2008-ci ilin mayında Polşa və İsveç tərəfindən irəli sürülmüşdür. 2009-cu ilin 7 may tarixində Praqada keçirilmiş ilk Zirvə Toplantısında Birgə Bəyannamənin qəbul edilməsi ilə bu təşəbbüsə rəsmi olaraq start verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ŞT proqramı ilk növbədə AQS ilə müqayisədə daha konkret məqsədləri hədəfləməsi ilə xarakterizə olunur. Başqa sözlə, Aİ ŞT proqramını irəli sürməklə tərəfdaş ölkələrlə daha konkret və sıx əməkdaşlığa ümid edir. ŞT təşəbbüsü tərəfdaş ölkələrdə islahatların sürətlənməsinə ümid etməklə, proqrama daxil olan ölkələr üçün viza rejiminin sadələşdirilməsini, ticarət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasını və enerji əməkdaşlığının genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

ŞT proqramı Aİ ilə onun Şərq qonşuları arasında yeni qarşılıqlı çərçivə sazişlərinin – Assosiasiya Sazişlərinin bağlanmasına geniş imkanlar yaratmışdır. Belə ki, sözügedən Assosiasiya Sazişləri ya geniş və hərtərəfli azad ticarət zonalarının yaradılmasını, ya da ən azı, gələcəkdə tərəfdaş ölkə buna hazır olduğu zaman belə bir azad ticarət zonasının yaradılması məqsədini özündə ehtiva edir.

ŞT təşəbbüsü çoxşaxəli əməkdaşlıq üçün həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli formatda müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edir. Tərəfdaş ölkələrin öz imkanlarına uyğun səviyyədə Aİ-yə yaxınlaşması və əməkdaşlıq vasitəsilə Aİ-nin müsbət təcrübəsini öz aralarında bölüşməsi nəzərdə tutulur.

Qeyd edək ki, ŞT proqramı həm Aİ, həm də Azərbaycan üçün kifayət qədər ambisiyalı bir təşəbbüsdür. Proqram Azərbaycana genişmiqyaslı iqtisadi fayda verməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında da mühüm rol oynayacaqdır. ŞT təşəbbüsü çərçivəsində 2013-cü ilə qədər Azərbaycana 400 milyon avrodan 600 milyon avroyadək vəsaitin ayrılması planlaşdırılır. Bu məbləğin 2013-cü ildən sonra bir qədər də artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumiyyətlə, ŞT proqramı çərçivəsində ikitərəfli səviyyədə tərəfdaş ölkələrdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır:

➤ proqrama daxil olan hər bir ölkə ilə ayrı-ayrılıqda assosiasiya sazişinin imzalanması;

➤ azad ticarət zonasının yaradılması;

➤ tərəfdaş ölkələrlə Aİ arasında viza rejiminin sadələşdirilməsi (viza prosedurlarının sadələşdirilməsindən başlayaraq, nəticədə viza rejiminin ləğv edilməsi və tərəfdaş ölkələrlə Aİ arasında vətəndaşların sərbəst hərəkətinin təmin olunması perspektivi);

➤ tərəfdaş ölkələrdə hərtərəfli institutional inkişafın təmin olunması.

ŞT proqramı Aİ ilə konkret və uzunmüddətli əməkdaşlığa yönəlmiş tədbirləri və tərəfdaş ölkələr üçün təqdim olunan imtiyazları əks etdirir. Bu tədbirlər, ilk öncə, vahid və hərtərəfli azad ticarət zonalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmin zonalar ümumi daxili bazarın inkişafı üçün baza olmalı və Aİ-nin İslandiya, Norveç və Lixtenşteynlə mövcud olan “Avropa iqtisadi məkanı”na bənzəməlidir. Belə zonanın yaradılması isə, ŞT təşəbbüsü üzrə tərəfdaş ölkələrin milli qanunvericiliyinin Aİ qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Eyni zamanda, ŞT layihəsi uzunmüddətli perspektivdə Aİ ilə tərəfdaş ölkələr arasında vizasız rejimin tətbiqini nəzərdə tutur.

ŞT proqramının çoxtərəfli əməkdaşlıq xəttinin bir hissəsi kimi, altı aparıcı təşəbbüs bu proqrama əlavə stimül və konkret mahiyyət verir. Bu təşəbbüslər

müxtəlif beynəlxalq maliyyə qurumlarından maliyyələşməni və özəl sektordan sərmayəni səfərbər edir. Qeyd olunan altı təşəbbüs aşağıdakılardır:

- *İntegrə edilmiş Sərhəd İdarəçiliyi (İSİ)*. İnsanların mobilliyini dəstəkləmək üçün İSİ çərçivəsində İSİ strategiyalarının hazırlanmasında, sərhəd idarəçiliyi qaydalarının uyğunlaşdırılmasında və Aİ standartlarına uyğun olaraq müsbət təcrübələrin qəbul edilməsində tərəfdaşlara yardım göstərilir. Bura ticarət, gömrük, vizalar, sərhədlərin təyin olunması, təhlükəsizlik (qaçaqmalçılıq və insan alveri) və Pan-Avropa nəqliyyat dəhlizləri kimi sahələr daxildir.

- *Kiçik və Orta Sahibkarlıq mexanizmi*. Burada əsas məqsəd tərəfdaş ölkələrdə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə Kiçik və Orta Sahibkarlığın (KOS) rolunu artırmaqdır. Bu təşəbbüs çərçivəsində KOS-lara normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi üçün məsləhətlər, maliyyələşmə və texniki yardım göstərilir. KOS mexanizmi Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən dəstəklənir və digər beynəlxalq maliyyə qurumları da yardım göstərməsi üçün açıqdır.

- *Regional elektrik enerjisi bazarları, enerjiden səmərəli istifadə və bərpa olunan enerji mənbələri*. Burada əsas məqsəd Aİ-nin və ŞT proqramına daxil olan ölkələrin enerji bazarlarının inteqrasiyasına nail olmaqdan, enerjiden səmərəli istifadəni artırmaqdan, enerji təchizatının təhlükəsizliyini gücləndirməkdən və iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar qarşıya qoyulan məqsədlərin əldə edilməsinə yardım etmək üçün bu enerji sistemlərinin bir-biri ilə birləşdirilməsindən ibarətdir.

- *Enerji təchizatının çoxşaxəli inkişafı*. Bu təşəbbüs gələcəkdə enerji böhranına yol verməmək üçün enerji təchizatı və tranzit marşrutlarının alternativ mənbələrini təmin etmək üçün ŞT proqramına daxil olan ölkələrlə əməkdaşlığın qurulmasına yönəlmişdir. Burada məqsəd Avropaya və tərəfdaş ölkələrə etibarlı enerji təchizatının təmin olunması üçün hasilatçılar, istehlakçı və operatorlar arasında əməkdaşlığı gücləndirməkdir. Bura uzun müddətli təchizat şərtlərinin və satınalmaya dair öhdəliklərin, tranzit zamanətlərinin və üçüncü ölkədən olan

təchizatçılar və potensial infrastruktur sərmayəçiləri üçün cəlbedici ola biləcək infrastrukturun təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi daxildir.

• *Təbii və insan tərəfindən törədilən fəlakətlərin qarşısının alınması, onlara hazırlıq və cavab reaksiyası.* Təbii fəlakətlərin (daşqın, yanğın, səhiyyə riskləri, dənizin çirklənməsi) və iqlim dəyişikliyinə təsirlərinin qarşısını almaq üçün bu təşəbbüsün məqsədi yerli, regional və milli səviyyədə fəlakətin idarə edilməsi sahəsində potensialı artırmaqdır. Burada Aİ-nin mövcud təşəbbüslərinə (Birliyin Vətəndaş Müdafiəsi üzrə Mexanizmi) əsaslanmaqla İttifaqla ŞT-yə daxil olan ölkələr arasında müvafiq əməkdaşlığın genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

• *Ətraf mühit sahəsində idarəçilik.* Bu təşəbbüsün məqsədi ətraf mühitin qorunmasını təşviq etmək və iqlim dəyişikliyi məsələsini hədəfləməkdir. Beynəlxalq, regional və ölkə səviyyəsində tədbirlər kompleksinin aparılması ilə təşəbbüs çərçivəsində çoxtərəfli çirklənmə ilə mübarizə aparılır. Ətraf mühit sahəsində idarəçilik rəsmi və qeyri-rəsmi mexanizmlər və qurumlar dəstidir ki, o da təbii ehtiyatlardan və ətraf mühitdən istifadə ilə əlaqədar olan problem və imkanların necə ünvanlandığını, hansı davranışın məqbul hesab edildiyini, təbii ehtiyatlar və ətraf mühitdən istifadə hallarına təsir etmək üçün hansı qayda və sanksiyaların tətbiq olunmasını müəyyən edir.

Assosiasiya Sazişləri mövcud Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişlərini əvəz etməklə, Aİ ilə ŞT-yə daxil olan ölkələr arasındakı əlaqələri əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Bu sazişlər təhlükəsizlik siyasəti, qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması və hərtərəfli azad ticarət zonalarının yaradılması baxımından tərəfdaş ölkələri Aİ-yə daha da yaxınlaşdıracaqdır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ŞT proqramı çərçivəsində qarşıya qoyulan məqsədlərin reallaşdırılması ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq xətti ilə mümkün olacaqdır. Çoxtərəfli əməkdaşlıq xətti elə bir çərçivə nəzərdə tutur ki, burada (ikitərəfli əməkdaşlıq xəttindən fərqli olaraq) Aİ və ŞT-yə daxil olan ölkələr ümumi problemləri bir qrup olaraq həll edirlər. Çoxtərəfli əməkdaşlıq xətti ŞT

layihəsi üzrə qoyulmuş məqsədlərə dörd siyasi (tematik) platforma və bir sıra aparıcı təşəbbüslər vasitəsilə nail olunmasını dəstəkləyir.

Bu platformalar açıq müzakirələrin aparılması və tərəqqinin nəzərdən keçirilməsi məqsədi daşımaqla, hökumət qurumları, parlament, vətəndaş cəmiyyəti, beynəlxalq təşkilatlar (ATƏT, Avropa Şurası, İƏİT), beynəlxalq maliyyə qurumları və özəl sektor nümayəndələrini özündə birləşdirir. Tematik platformaların işində iştirak könüllüdür və bir sıra konkret hallarda üçüncü ölkələrin də cəlb edilməsi istisna olunmur. Hər bir tematik platformanın fəaliyyəti sahə üzrə bir sıra konkret panellər tərəfindən dəstəklənir. Aşağıdakı tematik ekspert platformaları mövcuddur:

▪ *Demokratiya, yaxşı idarəçilik və sabitlik.* Bu platforma vasitəsilə tərəfdaş ölkələrdə sabit demokratik qurumların (o cümlədən seçki standartları, informasiya vasitələri qanunvericiliyi və anti-korrupsiya sahəsində göstərilən cəhdlər) və səmərəli dövlət strukturlarının inkişafına yönəlmiş demokratik və iqtisadi islahatlar təşviq olunur. Eyni zamanda, bu platforma vətəndaş cəmiyyətinin bu prosesə daha çox cəlb olunmasını nəzərdə tutur. Eləcə də, bu platformada tərəfdaş ölkələrdə təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasına, müstəqilliyin və ərazi bütövlüyünün qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir.

▪ *İqtisadi inteqrasiya və Aİ siyasətinə uyğunlaşma.* Bu platforma tərəfdaşların Avropa məkanına iqtisadi inteqrasiyası və milli qanunvericiliyin Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması istiqamətlərini əhatə edir. Tərəfdaşlarla Aİ arasında və tərəfdaşların öz aralarında gələcəkdə dərin və hərtərəfli azad ticarət zonalarının (və ya regional azad ticarət sazişlərinin) yaradılması bu platformanın əsas hədəflərindən biridir.

▪ *Enerji təhlükəsizliyi.* Bu platformada əsasən enerji təchizatı, təhlükəsizliyi və tranzitinə, eləcə də bu sahədə Aİ və ŞT-yə daxil olan ölkələr arasında koordinasiya məsələlərinə diqqət yetirilir. Platforma çərçivəsində tərəfdaşların enerji siyasətlərinin və qanunvericiliyinin Aİ təcrübəsi və qaydalarına uyğunlaşdırılması istiqamətində də iş aparılır. Aİ-yə və tərəfdaş ölkələrə təsir edə biləcək gələcək

enerji böhranlarının qarşısının alınması üçün platforma çərçivəsində Aİ-nin Enerji Təhlükəsizliyi Korrespondentlər Şəbəkəsi (NESCO), Qaz Əlaqələndirmə Qrupu, Neft Təchizat Qrupu və Enerji Birliyinin iştirakı ilə enerji təhlükəsizliyi mövzusunda dialoqun genişləndirilməsi və enerji böhranına hazırlığın gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

▪ *İnsanlar arasında əlaqələr.* Bu platformada Aİ və tərəfdaş ölkələrin vətəndaşları arasındakı əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində iş aparılır və bu zaman informasiya cəmiyyəti və informasiya vasitələrinin inkişaf etdirilməsi ilə əsas diqqət gənclərə yönəldilir. İnsanlar arasında əlaqənin digər aspektlərinə mədəniyyət, elm və təhsil sahələrində əməkdaşlıq daxildir. Qeyd edək ki, insanlar arasında əlaqələr tərəfdaş ölkələrdə müsbət dəyişiklikləri və tərəqqini təşviq edən əsas faktor hesab edilir.

▪ *Yüksək səviyyəli məmurların görüşləri.* Bu platforma Aİ üzv dövlətlərinin və ŞT-yə daxil olan ölkələrin müvafiq sahələrdə aparılan islahatlar prosesində iştirak edən yüksək səviyyəli məmurlarının ən azı ildə iki dəfə bir araya gəlməsini nəzərdə tutur. Bu görüşlərin keçirilməsində məqsəd tematik platformalar üzrə məqsədləri müəyyən etməkdən və əldə edilmiş tərəqqini nəzərdən keçirməkdən ibarətdir.

Tərəfdaş ölkələr üçün praktiki dəstək İnstitusional İnkişaf naminə Proqram Kompleksinin tətbiqi və tətbiqi olacaqdır. Bu proqram assosiasiya sazişi və azad ticarət haqqında müqavilələrin effektiv həyata keçirilməsi baxımından mühüm olan tərəfdaş ölkələrinin institutlarının möhkəmləndirilməsi məqsədini daşıyır. Bu proqramın icrası üçün Aİ tərəfindən 173 milyon avro ayrılmışdır.

ŞT proqramının təsisinə üzrə Praqa zirvə görüşünün öhdəliklərinə uyğun olaraq, Avropa İnvestisiya Bankı ŞT üzrə tərəfdaş ölkələrə investisiya yatırmaq üçün nəzərdə tutulan və onun Şərqi Avropa regionuna xarici mandat investisiyasını (3,7 milyard avro) tamamlayan ŞT çərçivəsində layihələrə sərmayə vasitəsini (Eastern Partners Facility, 1,5 milyard avro) yaratmışdı.

AQTA İnformasiya Mərkəzi tərəfindən Xarici Əlaqələr üzrə Baş Direktorluq (RELEX), Aİ-nin tərəfdaş ölkələrdəki Nümayəndəliklərinin və EuropeAid Əməkdaşlıq İdarəsinin dəstəyi ilə Aİ-nin ŞT proqramı çərçivəsində istifadə olunan terminlərin izahından ibarət terminlər lüğəti də hazırlanmışdır. Altı səhifəlik “Şərq Tərəfdaşlığının terminlər lüğəti” səkkiz dildə (o cümlədən, azərbaycan dilində) tərtib olunmuşdur. Bu nəşrin məqsədi tərəfdaşlıqdan danışarkən istifadə edilən terminləri və ifadələri anlamaqda insanlara yardım etməkdir ki, bu da Aİ-ni və onun Şərqdəki altı qonşusunu – Ukrayna, Moldova, Belarus Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanı bir-birinə daha da yaxınlaşdırmağa xidmət edir.

Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, ŞT proqramı AQS-nin məntiqi davamı olmaqla yanaşı, onunla müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir və ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial infrastrukturunun modernləşdirilməsinin və beləliklə də, Avropa İqtisadi Məkanına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi üçün yeni imkanlar açır. Fikrimizcə, bu imkanlardan tam və səmərəli istifadə üçün ölkənin inkişaf perspektivlərini və milli maraqlarını nəzərə alan, regionda və dünyada gedən proseslərə çevik reaksiya verən ardıcıl, məqsədyönlü və sistemli siyasət aparılmalıdır. Eyni zamanda, bu siyasət ölkənin ümumi inkişaf strategiyası ilə üzvi şəkildə əlaqələndirilməli və onun tərkib hissəsi kimi çıxış etməlidir. Bu baxımdan, ŞT proqramı çərçivəsində həyata keçiriləcək layihələrin ölkənin qarşılaşdığı aktual problemlərin həllinə yönəlməsi və onların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün bu layihələrin hazırlanmasında və icrasında fəal iştirak taktikasının izlənilməsini məqsəduyğun sayırıq.

Ölkənin inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, yaxın perspektivdə ŞT proqramı çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçiriləcək layihələrdə aşağıdakı istiqamətlərə üstünlük verilməsi məqsəduyğun olardı:

- müasir menecmentin tətbiqinin genişləndirilməsi və institusional islahatların dərinləşdirilməsi üçün nazirlik və idarələrin potensialının artırılması məqsədilə onlara Aİ-nin mütəxəssislər, avadanlıq və proqram məhsulları formasında texniki yardımının gücləndirilməsi;

- Avropa bazarlarının qeyri-neft ixracatı üçün daha əlçatan olmasının stimullaşdırılması və ixracyönümlü biznesin dəstəklənməsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi;
- investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- ÜTT-yə üzvləmə prosesinin dəstəklənməsi;
- vətəndaş cəmiyyəti sektorunun (QHT-lər, müstəqil ekspertlər, tədqiqat mərkəzləri və gənclərin təşəbbüsləri) daha geniş dəstəklənməsi;
- viza rejiminin sadələşdirilməsi;
- mütəxəssislərin AI ölkələrində təhsili və təkmilləşdirilməsi proqramlarına cəlb olunması;
- tələbə və magistrlərin Avropa universitetlərində təhsil proqramlarına cəlb olunması;
- elmi və mədəni mübadilə proqramlarının həyata keçirilməsi və s.

3.2. Avropa İttifaqına inteqrasiya Azərbaycanın çoxvektorlu inteqrasiya strategiyasının prioriteti kimi: problemlər və perspektivlər

Təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikası və AI iqtisadi inteqrasiya baxımından kifayət qədər çoxsaylı kəsişən (ortaq) maraqlara malikdir və bu maraqlar tərəflər arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və dərinləşdirilməsini zəruri edir. Həmin amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Müasir dövrdə ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün regional və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi;
- Azərbaycanın AI ilə eyni kontinentdə yerləşməsi və bununla əlaqədar olaraq onun geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyinin Avropa siyasi və iqtisadi məkanı ilə birbaşa əlaqəli olması;
- AI-nin əhatə və nüfuz dairəsinin intensiv olaraq genişlənməsi, AI-nin dünyanın əsas iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsi;

- Azərbaycanın Aİ ölkələri üçün əhəmiyyətli olan geniş ixrac potensialına malik olması;
- Milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycanın Aİ ölkələrindən yüksək texnika və texnologiya əldə etməsinin zəruriliyi;
- Aİ ölkələrində tətbiq olunan mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsinin Azərbaycan tərəfindən mənimsənilməsinin zəruriliyi;
- Ölkədə hazırda mövcud olan istehsal və infrastruktur sahələrinin modernləşdirilməsi və inkişafı, həmçinin yeni sahələrin yaradılması üçün iri həcmli xarici investisiya qoyuluşlarına yüksək tələbatın mövcud olması;
- Aİ-nin Qafqaz və Xəzər regionunda strateji geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarının olması;
- Aİ ölkələrində istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsullara, o cümlədən müasir texnoloji və texniki avadanlıqlara Azərbaycan bazarında artan tələbat olması və onların reallaşdırılması üçün ölkədə əlverişli şəraitin mövcud olması və s.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın Avropaya iqtisadi inteqrasiya maraqları ölkənin malik olduğu geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, tarixi ənənələr və sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri kimi amillərlə şərtlənir. Azərbaycan AİM-ə inteqrasiya vasitəsilə, bir tərəfdən, əhalinin tələbatını daha dolğun ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi mənimsəmək və s. bu kimi daxili sosial-iqtisadi problemləri daha rahat həll etmək, digər tərəfdən isə, daxil olduğu iqtisadi məkanın sərhədlərini genişləndirməklə özünün regional və beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri reallaşdırmaq, iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin olunması imkanı əldə etmək istəyir.

Aİ-nin maraqları isə qonşu ölkələrlə qarşılıqlı faydalı iqtisadi münasibətlərin qurulması, bu ölkələrdə stabil və sağlam iqtisadiyyatın və demokratik idarəetmə sisteminin formalaşması, regionun inkişafının və bölgədəki problemlərin həllinin

bölgə əməkdaşlığı ilə hədəflənməsi, regionda daha etibarlı təhlükəsizlik sistemi yaradılması və s. bu kimi məsələlərlə şərtlənir.

Azərbaycan–Aİ qarşılıqlı iqtisadi inteqrasiya maraqlarının reallaşması sahəsində vəziyyətin qiymətləndirilməsi və bu maraqların inkişaf perspektivlərinin düzgün müəyyənəndirilməsi üçün bu məqamda Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası istiqamətində keçdiyi yola qısaca da olsa nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Təbiidir ki, regionun neft və qaz resursları ilə zəngin olan ölkəsi kimi, Azərbaycan Aİ ilə enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində də maraqlıdır.

Bu sahədə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini Aİ-nin bu resurslara artan tələbatı da zəruri edir ki, bu da İttifaqın Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycan üzrə xüsusi yanaşmanın olmasını şərtləndirir. Bu özəllik də öz növbəsində Azərbaycanın Avropa məkanının enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına töhfə verməsi imkanlarını genişləndirir. Bu səbəbdən də, Aİ rəsmi mövqeyinin də qoyulduğu enerji sahəsində imzalanan memorandumda enerji təchizi imkanlarının artırılması və enerji infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi ortaq enerji siyasətini şərtləndirən amillər qismində qiymətləndirilmişdir.

Eyni zamanda, enerji resurslarının təchizatı mexanizmlərinin diversifikasiyası baxımından (məsələn, Nabukko və Trans-Xəzər qaz kəmərləri) Aİ ölkələrinə məxsus bir çox enerji şirkətləri (xüsusilə, BP, ENI, Shell və s.) əsas tərəfdaşlar hesab edilirlər. Perspektiv baxımdan, Azərbaycanın Aİ tərəfindən dəstəklənən və artıq tikilməsi layihələşdirilən Nabukko qaz kəmərinə qoşulması ölkənin enerji ehtiyatlarının Avropa bazarlarına çatdırılmasının daha bir alternativini təmin etməklə yanaşı, bu sahədə tranzit ölkə kimi çıxış etmək perspektivini də hədəfləyir.

Bununla yanaşı, xüsusi qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın SOCAR şirkəti Aİ bazarında öz fəaliyyətini genişləndirmək, eləcə də Aİ-yə üzv olan ölkələrdə (məsələn, Rumıniyada) aktivlərin əldə edilməsində iştirak etmək istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmağa başlamışdır.

Hazırda Azərbaycan Aİ üzvü olan ölkələrdən investisiya cəlb edilməsinə də xüsusi maraq göstərir. Aİ-ni təmsil edən investorlar tərəfindən ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə, eləcə də, qiymətli kağızlar bazarının gücləndirilməsinə maliyyə dəstəyi göstərilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmışdır.

Aydındır ki, mineral ehtiyatlarla zəngin olan Azərbaycan enerji sahəsində fəaliyyət göstərən Aİ investorlarını daha asanlıqla cəlb edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Aİ investorlarını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna cəlb etməyə daha çox maraq göstərir.

Hazırda Azərbaycan vətəndaşları Aİ ölkələrinə getmək üçün viza almalıdırlar. Buna görə də, viza rejiminin aradan qaldırılması və ya sadələşdirilməsi Azərbaycanın Aİ-yə münasibətdə siyasətinin əsas məqsədlərindən biri kimi çıxış edir. Hazırda miqrasiyanın Aİ üçün çox həssas məsələ olduğunu nəzərə alsaq, viza rejiminin liberallaşdırılması prosesinin zəif sürətlə irəliləyəcəyi arqumentini söyləmək olar. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, “Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsünün həyata keçirilməsinə başlanması ilə əlaqədar olaraq, 2011-ci ildən etibarən bu sahədə müəyyən irəliləyişlərin olması gözlənilir. Viza rejiminin sadələşdirilməsi viza rüsumlarının 60 avrodan 35 avroya endirilməsini, müəyyən kateqoriyadan olan vətəndaşlardan viza rüsumunun tutulmamasını, diplomatik pasportları olan şəxslər üçün vizaların ləğvini, həmçinin vizaların verilməsi və ya bundan imtinanın dəqiq vaxtının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. 13-14 yanvar 2011-ci il tarixlərində Azərbaycana səfəri zamanı Avropa Komissiyasının prezidenti Joze Manuel Barrozza bu barədə belə demişdir: “Biz viza rejiminin sadələşdirilməsinə dair razılaşmanı yaxın gələcəkdə müzakirə etməyə başlayacağıq. Bu, azərbaycanlıların Aİ-yə səfərini asanlaşdıracaq. Yəni, yalnız bazar deyil, insanlar da yaxın olmalıdır”.

Azərbaycan üçün Aİ proqramlarından və yardımlarından faydalanma imkanlarının əldə olunması və bu imkanların genişləndirilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aİ vəsaitləri ölkədə islahatların dəstəklənməsinə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə və bu sahədə potensialın gücləndirilməsinə,

nəqliyyat və ticarət infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə, ekoloji proqramların həyata keçirilməsinə, enerji istehlakı üzrə effektivliyin yüksəldilməsinə imkan verir.

Bütün bu qeyd olunanlardan çıxış edərək, Azərbaycanın milli maraqları kontekstində AİM-ə inteqrasiyanın vəd etdiyi inkişaf perspektivlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür:

- Aİ-nin daxili bazarında pay sahibi olmaqla yanaşı, Azərbaycanın İttifaqın ayrı-ayrı layihə və proqramlarında daha yaxından iştirak etmə imkanı və beləliklə də, sıx əməkdaşlıqdan inteqrasiyanın növbəti səviyyəsinə doğru irəliləmə perspektivi;

- ticari və iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, iqtisadi qanunvericiliklərin yaxınlaşdırılması, iqtisadiyyatların qarşılıqlı olaraq açılması, sərmayə qoyuluşu və inkişafın sürətləndirilməsinə dəstək olan ticarətdəki qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin davamlı olaraq azaldılması imkanı;

- AQS çərçivəsində imzalanan sənədlərlə müəyyən edilən, FP-də və digər razılaşdırılmış sənədlərdə yer alan istiqamətlər üzrə məqsədlərə nail olmaq üçün İttifaq tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafına dəstək ola biləcək maliyyə dəstəyinin miqdarının artırılması;

- hər iki tərəfin maraqlarına təsir edən təhlükəsizlik məsələləri üzrə siyasi dialoq və məsləhətləşmələr üçün mexanizmlərin daha da inkişafı vasitəsilə əməkdaşlığın əhatə dairəsinin və intensivliyinin artırılması;

- Azərbaycanın Aİ üçün əhəmiyyətinin artması fonunda Aİ-nin malik olduğu vasitələrdən maksimum şəkildə istifadə etməklə, ATƏT ilə məsləhətləşmələr çərçivəsində İttifaqın Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində dəstəyinin artırılmasına nail olunması;

- mədəniyyət, təhsil, ətraf mühit, elm və texnika sahələrində Aİ proqramlarının sayının artırılması və həmin proqramlarda iştirak imkanlarının genişləndirilməsi.

Azərbaycanın AİM-ə inteqrasiyasının gözlənilən konkret müsbət nəticələrinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- beynəlxalq aləmdə ölkənin bazar iqtisadiyyatlı ölkə kimi tanınması;
- Azərbaycan məhsullarının Avropa bazarlarına daxil olması üçün əlverişli şəraitin yaranması;
- ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə iştirakının genişlənməsi və milli mənafehlərin maksimum təmin olunması;
- Aİ ölkələrində istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsulların asanlıqla əldə olunması;
- Azərbaycan ixracatçı və idxalatçıların vahid Avropa məkanından istifadə etmək imkanına malik olması;
- ölkənin Avropa istehsal kooperasiyasına qoşulması imkanlarının artması;
- Aİ ölkələri tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəlmiş investisiyaların həcmində artması;
- Aİ ölkələrindən müasir istehsal və idarəetmə texnologiyalarının və “nou-hau”nun idxalının genişlənməsi;
- daxili bazarda rəqabət mübarizəsinin güclənməsi nəticəsində milli istehsalın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsi və s.

Eyni zamanda, əvvəlki bölmələrdə verilən nəzəri müddəaları, analitik təhlillərin nəticələrini və hazırda Aİ-yə üzv olmuş və ya onunla sıx inteqrasiya proseslərinə cəlb olunmuş keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin üzləşdiyi problemləri nəzərə alaraq, bu qənaətə gəlmək olar ki, lazımi hazırlıq səviyyəsinə çatmadan AİM-ə sıx inteqrasiyanın aşağıdakı kimi bir sıra mənfi nəticələri də ola bilər:

- üzv ölkələrdə istehsal olunmuş yüksək keyfiyyətli məhsulların asanlıqla ölkə bazarına daxil olması və milli bazarın dövlət tərəfindən qorunması imkanlarının azalması;
- Aİ-nin əmtəə istehsalçıların ekspansiyasının kəskin güclənməsi nəticəsində milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti zəif olan bir çox sahələrinin inkişaf perspektivlərini itirməsi təhlükəsi;

- psixoloji baxımdan istehlakçıların tələblərinin idxal olunan Avropa məhsullarına yönələcəyini nəzərə alsaq, yerli istehsal məhsullarına olan tələbin kəskin azalması təhlükəsi;

- Aİ-nin yüksək inkişaf etmiş şirkətləri ilə rəqabət mübarizəsi nəticəsində ölkənin xidmət sektoruna (xüsusilə bank işi və sığorta sahəsinə) kəskin zərbə dəyməsi və bu sahələrin inhisara alınması təhlükəsi;

- daxili bazarda rəqabətin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq, sosial və investisiya xərclərinin artması nəticəsində ölkənin investisiya imkanlarının azalması və işsizlik probleminin kəskinləşməsi;

- tədiyyə balansı və büdcə problemlərinin kəskinləşməsi ehtimalı və s.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan AİM-ə inteqrasiya prosesinin gücləndirilməsi məsələsinə ehtiyatlı yanaşmalı və hər bir addım atarkən həmin anda inteqrasiyanın səviyyəsi ilə ölkənin hazırlıq səviyyəsi arasında uyğunluğu nəzərə almalıdır. Başqa sözlə, hər bir mərhələdə ölkənin üzvləşə biləcəyi problemlər və yaranan yeni imkanlar ciddi şəkildə təhlil olunmalı və nəzərə alınmalıdır.

Göründüyü kimi, orta müddətli perspektivdə Aİ-yə üzvlük real hesab edilməsə də, Azərbaycanın AİM-ə inteqrasiyası (İslandiya, Norveç və Lixtenşeyn kimi) realdır və bunun üçün ciddi əsaslar vardır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-yə üzvlük məsələsində Azərbaycanda güclü sosial dəstək də vardır və yaxın gələcəkdə Azərbaycanın strateji tərəfdaşı olan Türkiyənin Aİ-yə üzvlük olması Azərbaycanın da Avropaya inteqrasiya prosesinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirilməsinə səbəb ola bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan tədqiqat prosesində əldə olunmuş nəticələri və irəli sürülmüş təklif və tövsiyələri ümumiləşdirərək, qısa və konkret şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

1) Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən etibarən, Aİ ilə əməkdaşlığı genişləndirmək və dərinləşdirməklə AİM-ə səmərəli inteqrasiyanı özünün xarici iqtisadi siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Azərbaycanın Avropaya iqtisadi inteqrasiya maraqları ölkənin malik olduğu geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, tarixi ənənələr və sosial-iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri kimi amillərlə şərtlənir.

2) Aİ və ona üzv olan ölkələr Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci ildə tanımış və 1992-ci il 27 fevral tarixində tərəflər arasında rəsmi diplomatik əlaqələr qurulmuşdur. Bu dövrdən başlayaraq, Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsaslarda inkişaf edir. Hər bir mərhələdə Azərbaycanın Avropa məkanına inteqrasiya prosesi öz xarakterinə və intensivliyinə görə fərqlənmişdir.

3) Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığında Aİ-nin yeni müstəqillik əldə etmiş postsovet dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurmaq, demokratik islahatların həyata keçirilməsində və bazar iqtisadiyyatının təməllərinin qurulmasında onlara yardımçı olmaq, ticarət, nəqliyyat və gömrük sahəsində görülən işləri dəstəkləmək məqsədilə həyata keçirdiyi TACİS proqramı ilk irimiqyaslı layihə kimi qiymətləndirilə bilər. Bundan başqa, 1993-cü ilin mayında Brüsseldə beş Orta Asiya və üç Cənubi Qafqaz ölkəsinin təmsil olunduğu konfransda təklif olunan TRACECA layihəsi, 1996-cı ilin mayında Aİ ilə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanan və 1999-cu ildən reallaşdırılan TƏS, 2004-cü ilin iyun ayından reallaşdırılan AQS və 2009-cu ildə AQS çərçivəsində onun məntiqi davamı kimi irəli sürülmüş ŞT təşəbbüsü xüsusi qeyd olunmalıdır.

4) Tədqiqatlar göstərir ki, müsbət məqamlarına baxmayaraq, AQS tərəfdaş ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın Avropaya tam və səmərəli inteqrasiyası baxımından yetərli deyildir və bu sahədə onun bir sıra çatışmazlıqları vardır. Bu çatışmazlıqlar, bir tərəfdən Aİ-yə üzv ölkələrin AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrə və onların Avropa məkanına inteqrasiyası məsələsinə yanaşmada fərqli mövqelərdən çıxış etməsi və bu səbəbdən bu siyasətin perspektivlərinin aydın olmaması ilə, digər tərəfdən isə, AQS-nin əhatə etdiyi ölkələrin inkişaf səviyyələrinin və bu məsələyə yanaşmada mövqelərinin müxtəlifliyi ilə şərtlənir. Belə ki, ayrı-ayrı Aİ üzvlərinin və tərəfdaş ölkələrin AQS-yə münasibəti birmənalı şəkildə eyni deyildir. Bu istiqamətdə aparılmış elmi araşdırmaların əksəriyyətində bir sıra ölkələr üçün üzvolma perspektivinin olmamasına, AQS-yə daxil olan ölkələr və regionlar arasında əhəmiyyətli fərqlərin mövcudluğuna, üzvolma perspektivinin olmadığı şərtlər daxilində əsaslı islahatların aparılması effektivliyinin az olmasına xüsusi diqqət yetirilir.

5) Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, yaxın perspektivdə ŞT çərçivəsində Azərbaycanda həyata keçiriləcək layihələrdə aşağıdakı istiqamətlərə üstünlük verilməsi məqsədəuyğun olardı:

- müasir menecmentin tətbiqinin genişləndirilməsi və institusional islahatların dərinləşdirilməsi üçün müvafiq dövlət qurumlarının potensialının artırılması məqsədilə onlara mütəxəssis, avadanlıq və proqram məhsulları formasında Aİ-nin texniki yardımının gücləndirilməsi;

- Avropa bazarlarının qeyri-neft ixracatı üçün daha əlçatan olmasının stimullaşdırılması və ixracyönümlü biznesin dəstəklənməsi;

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi;

- investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması;

- ÜTT-yə üzvolma prosesində dəstək göstərilməsi;

- vətəndaş cəmiyyəti sektorunun (QHT-lər, müstəqil ekspertlər, tədqiqat mərkəzləri və gənclərin təşəbbüsləri) daha geniş dəstəklənməsi;

- viza rejiminin sadələşdirilməsi;
- mütəxəssislərin Aİ ölkələrində təhsil və təkmilləşdirmə proqramlarına cəlb olunması;
- tələbə və magistrlərin Avropa universitetlərində təhsil proqramlarına cəlb olunması;
- elmi və mədəni mübadilə proqramlarının həyata keçirilməsi və s.

6) Aİ–Azərbaycan əməkdaşlığının müasir vəziyyətini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- Azərbaycanın Aİ ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı baxımından mövcud olan böyük potensial imkanlardan aşağı səviyyədə istifadə edilir. Azərbaycan dünyanın böyük həcmli bazarı, habelə iri maliyyə mərkəzlərindən olan Aİ-nin güzəştli ticarət rejimindən və nəhəng investisiya imkanlarından kifayət qədər yararlanmır;

- Azərbaycanın Aİ-yə ixracında (Aİ-nin Azərbaycandan idxalında) yanacaq və mədənçıxarma məhsulları üstünlük təşkil edir;

- Azərbaycanın Aİ tərəfindən tətbiq edilən güzəştli ticarət siyasətindən kifayət qədər bəhrələnmiş, qeyri-neft sektoru məhsulları üzrə Azərbaycana verilən güzəştlərdən ən yaxşı halda 58,5% istifadə edilmişdir;

- Azərbaycanın TRACECA çərçivəsində tranzit ölkə kimi gəlir əldə etməsi ilə bərabər, nəqliyyat xidmətləri ixracının artırılması, yerli istehsal məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılmasında yerli nəqliyyat müəssisələrinin payının yüksəldilməsi vəzifələri də aktualdır;

- Aİ üzvü olan ölkələr tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən investisiya layihələrində mütləq xüsusi çəki neft sektoruna, eləcə də dövlət zəmanəti və dəstəyi ilə həyata keçirilən infrastruktur layihələrinə məxsusdur. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru Aİ mənşəli kapital üçün hələ də kifayət qədər cəlbedici deyildir və s.

7) Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsinin, o cümlədən AİM-ə inteqrasiyanın

gücləndirilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- artan templə Avropa dəyərlərinə yaxınlaşma;
- sosial-iqtisadi islahatların sürətləndirilməsi;
- enerji, mobillik və təhlükəsizlik sahəsindəki siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi;
- AI ilə əmtəə və xidmətlərlə ticarət sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, o cümlədən ÜTT-yə üzvolma prosesinin sürətləndirilməsi;
- TRACECA proqramı və Böyük İpək Yolunun bərpası layihəsi çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlər də daxil olmaqla, nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının sürətləndirilməsi;
- istehsal kooperasiyası, kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması və müdafiəsi, kənd təsərrüfatı, dağ-mədən və hasilat sənayesi, elmi-texniki əməkdaşlıq, maliyyə xidmətləri, müəssisələrin yenidən qurulması və özəlləşdirilməsi, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, turizm, gömrük, energetika, ətraf mühit, regional inkişaf, telekommunikasiya, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi, statistika və s. bu kimi konkret istiqamətlər üzrə FP-də və Milli İndikativ Proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi və s.

8) Tədqiqat işində verilən nəzəri müdəaları, analitik təhlillərin nəticələrini və müasir reallıqları nəzərə alaraq, bu qənaətə gəlirik ki, orta müddətli perspektivdə Azərbaycanın tədricən AİM-ə inteqrasiyası (İslandiya, Norveç və Lixtenşeyn kimi) realdır və bu məsələdə tərəflərin maraqları üst-üstə düşür. AİM-ə daha səmərəli inteqrasiyanın təmin olunması, milli iqtisadiyyatın buna daha yaxşı hazırlanması, meydana çıxacaq mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi, eləcə də inteqrasiya prosesinin ardıcıl, məqsədyönlü və sistemli aparılması məqsədilə müvafiq konsepsiyanın işlənib hazırlanmasını və qəbul edilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Təklif olunan konsepsiyanın hazırlanmasında bu tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələrdən istifadə edilməsi təklif olunur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Avropa Qonşuluq Siyasətinin 2007-ci ildə icrası” Azərbaycan üzrə tərəqqi haqqında Hesabat. Avropa Komissiya heyətinin işçi sənədi. Brüssel, 2008.
2. Əzimli A. Azərbaycan-NATO münasibətləri, Bakı, 2001.
3. Həsənov Ə. M. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-96). Bakı, 2000.
4. Həsənov Ə. M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
5. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı, 1998.
6. Баррозу Ж.М. ЕС и формирующийся миропорядок – восприятие и стратегии. Европа: журнал Европейского Союза. Москва, 2005 г, №2.
7. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев: Экспрес-объява, 2000.
8. Тинберген Я. Теория экономической политики. Москва, 1952.
9. “A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy”. Brussels, 12 December 2003.
10. “A Strategy for EU Foreign Policy”. EU Institute for Security Studies, Report 7, June 2010.
11. Dinan Desmond (ed), Origins and Evolution of the European Union. Oxford University Press, 2006.
12. Emerson, Michael and Popescu, Nicu. European Neighbourhood Policy Two Years On: Time Indeed for “ENP Plus”. CEPS Policy Brief, No. 126, Brussels, 2007.
13. “EU-Azerbaijan Partnership and Co-operation Agreement”, Baku, 2002.
14. European Integration: Theories and Approaches. Hans J. Michelmann and Panayotis Soldatos, eds. Lanham, Md.: University Press of America, 1994, pp. iv, 112.

15. "European Neighborhood Policy" Country Report: Azerbaijan. Brussels, March, 2005.
16. Gillingham J. European Integration, 1950-2003: Superstate or New Market Economy? Cambridge University Press, 2003.
17. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri, www.mfa.gov.az;
18. <http://www.azstat.org>;
19. <http://az.trend.az/news/politics/foreign/1641465.html>;
20. Commission of the European Communities (2004): Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council. Brussels, September 29, 2004. (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf);
21. Commission of the European Communities (2005): Communication to the Commission. Implementing and promoting the European Neighbourhood Policy. Brussels, November 22, 2005.

АННОТАЦИЯ

Западноевропейская интеграция представляет собой уникальное мнение в мировой политике и экономике. Сегодня в ЕС входят 28 государств с населением более 500 млн. человек.

И, несомненно, роль и значение Европейского Союза в мире очень велика.

В магистерской диссертации всесторонне рассмотрена история и сущность европейской интеграции, материальные и идейные предпосылки возникновения Европейского Союза цивилизованные особенности Западной Европы, на определенном этапе сделавшие возможным переход к экономической и политической интеграции национальных государств. Здесь рассматривается роль и значение ЕС в мире его влияния на развитие

интеграционных процессов, гуманитарная роль ЕС и оказание финансовой помощи странам мира.

В работе объективно проанализирован весь комплекс отношений между ЕС и Азербайджаном, определены основные направления их развития объективные первичные условия стратегического сотрудничества Азербайджана с Евросоюзом. Проанализированы возможные последствия влияния интеграции Азербайджана в ЕС на экономику республики и определены основные критерии и условия вступления в Евросоюз.

В диссертации рассмотрена теория интеграции, этапы формирования и развития европейской интеграции. Кроме того, исследованы причины создания проекта "Европейского соседства". В диссертации раскрыты механизмы осуществления этой политики. Отдельно рассматриваются вопросы применения этой политики к постсоветским странам.

В диссертации отмечается, что все проекты ЕС имели огромное значение для постсоветских стран и поэтому был дан анализ влияния ЕС на экономические реформы в Азербайджане.

В диссертации рассмотрены возможности усиления интеграции Азербайджана в ЕС. рассмотрены вопросы "Восточного партнерства" в рамках "Европейского соседства"

SUMMARY

West-Europe integration reveals the unit opinion in world policy and economy. 27 states are included to European Community with more than 500 bln. population. Without any doubt, the role and importance of European Community is very huge.

The history and essence of European integration, material and ideal results formation of European Community civilized peculiarity of Western Europe on

determined stage carried out in necessary transition to market economy and political integration of national states are revealed in master dissertation.

The role and importance of EC in the world, its influence on the development of integrational processes, humanitarian role of EC and financial support to world countries are revealed in the dissertation work. The complex relation of EC with Azerbaijan are realized objectively, the main directions and their development objectively, initial condition of strategic cooperation of Azerbaijan with EC are determined.

The available results influencing the integration of Azerbaijan with EC on the economy of the republic are analyzed, the Main criteria and the position of including to the membership of EC are determined.

The thesis examined the theory of integration, the stages of formation and development of the European integration. We study the reasons behind the creation of "European Neighbourhood". The thesis revealed the mechanisms for implementing that policy. Separately, looks at the application of this policy to the post-Soviet countries.

The thesis states that all EU projects were crucial to the post-Soviet countries, and therefore was an analysis of the influence of the EU on the economic reforms in Azerbaijan.

The thesis examined the possibility of increasing integration of Azerbaijan into the European Union. the issues of "Eastern Partnership" under the "European Neighbourhood"